

KİTAPİYAT

René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* (Türkçeye çeviren, Dr. M. Reşat Uzman), İstanbul 1980, Ötügen yayınevi, yayın no: 155, Kültür serisi: 26,518 sahife (30 harita).

Bütün çalışma hayatını Asya tetkikleri ile geçiren Fransız şarkiyatçısı René Grousset bu sahada 30 dan fazla kitap ve makaleyi bilim dünyasının hizmetine sundu. Başlıcalarını, «Histoire de L'Extrême-Orient, Paris 1929, Sur les Traces du Bouddha, Paris 1929, Histoire des Croissades et du Royaume francs de Jerusalem, III cilt, Paris 1935-1938, Histoire de la Chine, Paris 1939, L'empire Mongol, Paris 1941, L'Empire du Levant, Paris 1946 (Bu eserin Ömer Lütfi Barkan tarafından geniş bir tanıtması Belleten XI/41, Ankara 1947, s. 150-159 da yapıldı.), La Face de L'Asie, Paris 1955, olarak sıralayabileceğimiz Grousset'nin eserleri arasında Türk Tarihini en çok ilgilendireni şüphesiz L'Empire de Steppes'dir.

Kompilasyon (Compilation: Derleme) nevinden bir eser olarak ilk defa 1939 yılında basılan kitap bilim çevrelerince tutulmuş ve arka arkaya üç defa daha 1941, 1952 ve yazarının ölümünden sonra 1976 da basılmıştır. Eserin önemi üzerinde yurdumuzda da durulmuş ve T.T.K. bunu Türkçeye tercüme ettirmiş idi. Fakat hangi sebeptendir bilemiyoruz

bitirilmiş bu tercüme, kurumun basılmamış tercüme eserler reyonunda yıllarca bekletildi durdu.

Bu ilk Türkçe tercümeyle ait görüşlerimizi açıklamadan önce eseri plân ve muhteva bakımından kısaca okurlarımıza tanıtmakta yarar görüyoruz. Ötügen yayınevi tarafından ikinci hamur kâğıtta güzel bir kapak, muntazam bir baskı ve cilt ile kültür çevrelerine sunulan eser, Önsöz (s. 1-5) ve Giriş (s. 11-19) ten sonra üç bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm (s. 21-172) «Onüçüncü Yüzyıla Kadar Yukarı Asya» başlığı altında şu kısımlardan ibarettir. 1— Bozkırların Eski Tarihi: İskitler ve Hunlar (s. 21-92). 2— Ön Orta-çağ: Göktürkler, Uygurlar ve Kitaylar (s. 92-146). 3— XIII. Asra Kadar Türkler ve İslâm (s. 147-172). 4— VI. Asırdan XIII. Asra Kadar Rus Bozkırı (s. 172-185). İkinci bölüm «Cengiz Han'ın Moğolları» başlığı altında 1— Cengiz Han (s. 186-247), 2— Cengiz Han'ın İlk Üç Halefi (s. 247-276), 3— Kubilay ve Çin'de Moğol Hânedanı (s. 276-313), 4— Çağatay Hânedanı Döneminde Türkistan (s. 313-331), 5— Moğol Hakimiyetindeki İran ve Hülâğu (s. 331-371), 6— Kıpçak Hanlığı (s. 371-385), 7— Aksak Timur (s. 386-435), Kısımlarından tegekkül etmekte ve nihayet üçüncü bölüm (s. 436-496), 1— Rusya Moğolları (s. 436-441), 2— Şeybaniler (s. 442-452), 3— Son Çağataylılar (s.

452-461), ve 4— XV. Asırdan XVIII. Asra Kadar Moğolistan'ın Son İmparatorlukları (s. 462-498) kısımlarını kapsamaktadır. Ayrıca Ek bölümünde de: «Bozkırların Hayvan Sanatı» (s. 497-510), «Ek» (s. 511) ve «Harita Tablosu» (s. 512) vardır. Eser, «İçindekiler» (s. 515-518) kısmı ile sona ermektedir.

René Grousset bu eserinde 1939 yılına kadar olan birinci elden kaynaklara veya onların tercümelerine ve araştırmalara dayanarak yukarıda planını sunduğumuz devirlere ait bir derleme vücuda getirmiştir. 1939 dan sonra zamanımıza kadar son 40 yılda Asya Araştırmaları'nda az da olsa bir gelişme oldu. Bu bilhassa arkeolojik alanda kendini gösterdi. Ancak bu yenilikler derleme bir eser olduğu için «Bozkır İmparatorluğu'nun muhtevasını değiştirebilecek nitelikte değildir. Nitekim en son 1976 basımında Payot yayınevi, Dernière Découvertes Et Dernières Travaux Sur L'Art des Steppes (1951), (Bozkır Sanatı Hakkında Son Çalışma ve Keşifler) başlığı altında bir ek koyarak (René Grousset, L'Empire des Steppes, Quatrième édition, Paris 1976, s. 640-651) bu boşluğu kısmen de olsa doldurmaya çalışmaktadır.

Eserin türkçe tercümesine gelince : Her şeyden önce uzun yıllar sonra böyle bir eseri kültür muhitimize kazandırdığı için Ötügen yayınevini kutlamak gerekir. 1939 baskısını esas alarak -ki diğer üç baskı arasında büyük bir fark yoktur- güzel bir kapak üzerine ikinci hamur kâğıda sadece metni değil, haritaları ve Bozkır Sanatına Ait Figürler'i de orijinali ile aynı olmak üzere tab eden yayınevi zor ve zahmetli bir işi başarmıştır. Kitabın müellifine ait bir sahifelik (s. 10) bilgi vermeye de olumlu bir adım atmakta ve esere ciddiyet kazandırmaktadır. Dil konusunda söylenecek

fazla bir söz bulamamaktayız. Piyasadaki diğer tercüme eserler ile mukayese edildiğinde değeri kendiliğinden ortaya çıkar. Zorlamalardan kaçınılmış arı ve sade bir dil ile okuyucu merakla eseri başından sonuna kadar okuyabilmektedir. Bunda mütercimnin fransızcaya hakimiyetinin de rolü bulunmaktadır.

Matbuat hayatında bir eser ne kadar mükemmel olursa olsun onda yine de kusurların bulunacağı hususu herkeşe bilinen bir gerçektir. Bu eserin fransızca aslı (1976 basımı) ile yaptığımız karşılaştırmada bazı önemli noksanları bulunduğu gözümüze çarptı. Bunları iki gurubta toplamak daha doğru olacaktır:

1— Basım sırasında yapılan hatalar 2— Mütercime ait bazı teknik meseleler. Birincisini eserin plan ve tertibinden başlayarak şu şekilde açıklamak yerinde olacaktır. A- Eserin basım mükemmeliyeti ne kadar üstün olursa olsun yine de baskı hatası olabileceği -ki vardır- düşünülerek bir yanlış-doğru cetveli eserin sonuna eklenmeliydi. B- Kitab tertibinde son senelerin umumî geleneği -İçindekiler- kısmının eserin başına alınması şekli yaygın olduğu halde burada sona alınması (1976 orijinal basımında da başta, s. 13-16) yadırganmaktadır. C- Dizgi sırasında ve ciltlemede cümle, paragraf ve forma atlamaları olmuştur. Bunları da eserin sıhhati bakımından şu şekilde sıralayabiliriz:

a— Sahife 113 satır 7 de «Nitekim Uluğ Kağanı, Çungarya'da Ebinor'un onları gafil avlayalım. Nitekim Uluğ Kağanı, Çungarya'da Ebinor'un yakınlarında Borotala ırmağının yanında gafil avlamış, sonra onu Isık-kul'masını sağlamıştı» (657) cümlelerindeki tekrar ve atlamalar şu şekilde düzeltilenektir.

«Nitekim Uluğ Kağanı Çungarya'da Ebinor'un yakınlarında Borotala ırmağı

civarında gafil avlamış, sonra onu Isıg-göl'ün batısında Çu nehri üzerinde yine yenmiş ve Taşkend'e kadar kaçmak zorunda bırakmıştı».

b— Sahife 117 satır 41 de «Fakat o orduyu (Çin) yok ettik» cümlesinden sonra satır 42 de «Artık Kapağan yaşlanıyordu» cümlesine kadar iki paragraf, ceman iki sahifelik yer atlanmıştır (1976 basımı s. 157 ve 158). Bu iki paragraftan birincisi «Çin arazisinde bu yağmalardan her birinden sonra Kapağan muhteşem bir ganimet ve uzun bir esir konvoyu ile Moğolistan'a dönüyordu» cümlesi ile ikincisi ise «Kapağan diğer Türk kavimlerine karşı da iyi davranmadı» cümlesi ile başlamaktadır (Tanıtma amacından sapmamak için iki paragrafın tam tercümelerini vermedik).

c— Sahife 401 in birinci satırından itibaren sahife 416 nın son satırına kadar bir forma atlanmış, basımakta olan başka bir kitabın bir forması buraya dalgınlıkla sokulmuştur. Atlanan bu 16 sahife içinde «Timur'un Batı İran'ı Fethi», «Timur ve Kıpçaklar», «Timur'un Hindistan Seferi» başlıklı pasajlar Timur Tarihi için oldukça önemli yerlerdir.

d— Sahife 440 satır 30 dan sonra bir paragraf atlanmıştır. Bu paragraf «Kazan hanlığının yıkılışı, Cengizliler üzerine Rusya'nın kesin öc alma işareti sayılıyordu» cümlesi ile başlamakta ve «1556 ilk baharında Rus ordusu tekrar görüldü, Derviş'i kovdu ve Astrahan'ı ele geçirdi» cümlesi ile nihayete ermektedir.

2— Mütercime ait bazı teknik meseleler

Mütercimnin dile olan hakimiyetine ve üslubunun güzelliğine yukarıda işaret etmiştik. Ancak şahsen tanımadığımız halde yaptığı tercümeden edindiğimiz intibaa göre onun tarihçi olmadığını, buna mukabil kültürlü bir insan olduğunu

ve Türk Tarihi sahasında 1950 lerden önceki neşriyatı iyi takip ettiğini anlamaktayız. Nitekim bu görüşlerimizi doğrulayan hususları tercümesinden bir kaç örnek vererek açıklamaya çalışalım :

a— Sahife 120 dip not 239 da şahsi görüşü olarak mütercim «Bu isimde (Tengri kağan) bir Göktürk Kağanının o tarihteride tahta çıktığına rastlamadık. O yıllarda tahtta olan kağanın adı Bilge Kutluğ'dur (M.R.U.)» demektedir. Halbuki şüphe duyduğumuz bu konuda mütercim Edebiyat Fakültesinde bu saha ile ilgili araştırmacılar ile temas kursa veya Liu Mau-tsai' Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken I-II-Wiesbaden, 1958 adlı eserin ikinci cildinin sonundaki Göktürk Devleti Hakanlarının Seceresi'ne baksa idi mesele aydınlığa kavuşur ve böyle bir hakanın mevcudiyeti yani René Grousset'in haklılığı ortaya çıkardı.

b— Sahife 121 satır 21 de mütercim fransızca basımdaki (1976 basımı s. 162, satır 23) bir tarih yanlışını hiç şüphe duymadan aynen almaktadır. Burada Uygur Devletinin kurucusu Kutluk Bilge Kül Kağan'ın ölümü «bazı kaynaklara göre (745), diğer kaynaklara göre ise 756 değil (746)dır». Bilindiği gibi 756 ikinci Uygur Kağanı Bayançur'un saltanat yıllarının (746-759) sonlarına yakın olan bir tarihtir ve şimdiye kadar hiç bir tarihçi böyle bir iddiada bulunmamıştır.

c— Sahife 118, satır 12 de dalgınlıkla bir tercüme hatası olmuştur. Cümle aynen şöyledir : «Kültegin'in kaynatası olduğundan sadece Tonyukuk kurtulmuştu». Şimdi asıl metne baktığımızda (1976 basımı s. 158 satır 26) «Kültegin'in kardeşinin (Bilge) kayınpederi olduğu için sadece Tonyukuk ölümden kurtulmuştu», cümlesini görürüz. Yani Tonyukuk'un Kültegin'in değil, Bilge'nin ka-

ynpederi olduğu rahatlıkla ortaya çıkmaktadır.

d— Mütercim, İslâm Ansiklopedisi'nin kabul ettiği transkripsiyon işaretlerinden habersiz görünmektedir. Meselâ burada «h» karşılığı verilen «Kh» tercümede özel isimlere uygulanmamış ve çok yanlış okuyuşlarda bulunmuştur. Misal vermek gerekirse: s. 124 satır 23 deki «İkşed Gurek» değil «İşed Gurek» ve sahife 357, satır 19 da «Gaykatu» değil «Geyhatu» olmalıydı. Bu cümleden olmak üzere daha bir çok örnek verilebilir.

e— Mütercim okuduğu eski tarih literatürünü (ilmî araştırma değil) tercümesine de aksettirmiştir. Meselâ sahife 164 satır 5 vd. «Harzem şahı», «Harzem Devleti» gibi başlık ve tabirler kullanılmaktadır. Coğrafi eserlere ve 1950 lardan sonraki tarih araştırmalarına bakıldığında (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Harezmsâhlar Devleti Tarihi, Ankara 1956) bunun «Harezmi» olduğu görülür. Aynı şekilde sahife 101 satır 31 de «Tu-lan»ın, «Tunga Turan» ve sahife 103 satır 4 de «Hie-lis»nin «Kara Kağan» anlamına geldiğini hiç bir ilmî araştırmada rastlayamadık. «Bozkır İmparatorluğu» gibi ciddi bir esere bu şekildeki yakıştırmaları koymak eserin değerine gölge düşürebilir.

f— Mütercim coğrafi ve tarihi yerini çok iyi bildiği bazı özel isimleri yer ve zamana dikkat etmeden geliş güzel kullanmıştır. Meselâ s. 76 satır 15 de başlık olarak «Tabgaç Krallığı» ifadesini kullanılmaktadır. Halbuki biraz dikkatli hareket etse krallık tabirinin tarihte sayıları 80 e yaklaşan Türk Devletleri'nin hiç birinde kullanılmadığını görecektir. Hun İmparatorluğu, Ak-Hun Devleti, Uygur Kağanlığı vs. gibi. Bilindiği gibi «Krallık» Avrupa devletlerine has bir tabirdir. Yine sahife 386 satır 1

de Türkistan Hanlığını «Transoxiane» karşılığında kullanılmaktadır. Halbuki tercümesinin diğer yerlerinde mütercim doğru olarak Transoxiane'ı «Maveraünnehir» karşılığında kullanmıştı. Timur'un hareketi onu bu şekilde tabiri geniş bir coğrafi alan için kullanmaya sevk etmemeliydi. Bilindiği gibi, Timur önce Maveraünnehir bölgesine hakim olmuş (Türkistan'ın tamamına değil) ve Türkistan'ın tamamını ele geçirmek için savaşlara başlamıştı. Az sonra görülecektir ki, iç çekişmeleri bitirdikten sonra o, bu amaçla Doğu Türkistan'a bir sefer yapacaktır (s. 396 vd.). Mütercim böylece bir nevi Türkistan deyimini zamanından önce kullanmış durumuna düşmektedir. Ve yine aynı seriden olmak üzere s. 354 satır 25 de resmi bir görevle gittiği halde Rabban Sauma'nın elçiliğini bir «Seyahat» niteliğine indirmektedir. Tercüme bakımından olduğu gibi siyasi tarihte de elçilik ile seyahat arasında epey fark vardır. Elçiliğin içerisinde seyahat izleri bulunabilir ama seyahatin içinde elçilik izine rastlanmaz. Çünkü resmi bir görev söz konusu değildir.

g— İstemeyerek de olsa mütercim tercüme sırasında özel isim ve tarihlerde dalgınlıklara düşmüştür. Meselâ s. 123 satır 20 de A-ge-na Hien yerine «Hin» ve s. 196 satır 9 da (1179 a doğru) yerine «(1167 e doğru)» ve yine sahife 358 satır 17 de «Gaykatuya karşı» yerine «Baydu'ya karşı» demesi gerekiyordu.

h— A-ge-na (A-che-na) kelimesinin okunuşu hakkında (s. 113 satır 11 de «Eçine» ve s. 123 satır 20 de «Açena») mütercimin tereddüdü bir türlü anlaşılmamaktadır. Aynı şekilde s. 82 satır 14 vd. da Behram Guur (1976 basımı s. 111 satır 5 Bahram Gor) özel isminde normal «Guru» uzatarak iki «u» ile okuma-

sına da bir mana verememekteyiz.

i— Son olarak s. 294 satır 22 vd. da «Çin transkriptleri» tabiri dikkatimizi çekmektedir. «Transcription Chinoise» karşılığı olarak kullanılan tabiri biraz açmak gerekmektedir. Transcription bilindiği gibi «Çeviri yazı» veya «Yazılı» (Yabancı alfabe ile yazılan özel bir ad'ın türkçe yazılış özelliği gibi) anlamına gelmektedir. Böyle olunca «Çince yazılış» denilebilecek bir deyimle Çin transkriptleri demek okuyucuyu anlama güçlüğüne sevk etmektedir. Mütercim bunun yerine daha geniş bir anlamda «Çin kayıtlarında» (Çünkü transkript yazar

«transcripteur» anlamında değildir) de-seydi daha iyi olurdu.

Başından sonuna kadar zevkle okuduğumuz ve aradan geçen uzun senelere rağmen bilmediğimiz bazı gerçekleri bize öğreten «Bozkır İmparatorluğu» yukarıda yazdığımız noksanları giderildiği ve son baskıda yer alan «Step Sanatı Hakkında Son Çalışma ve Keşifler» bölümü de ilâve edildiği takdirde ikinci baskı ile kültür hayatımız tarihimizin nadir değerli eserlerinden birine daha kavuşmuş olacaktı.

Hüseyin Salman

Prof. Dr. Yaşar Yücel (yayımlayan), *Kitabu Mesâlih'ül-müslimin ve Menâfi'ül-mü'minin, Osmanlı Devlet düzenine ait metinler II*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, 292, Ankara 1980, s. 64+141.

Osmanlı imparatorluğunda sosyal çalkantıların hız kazandığı devreye âit anonim bir eser olan *Kitab-ı Müstetâb* (Ankara 1974)'ı yayımlayıp bu sahada hizmet etmiş olan Prof. Yücel, yeni bir yayını ile dikkatleri çekmiş bulunmaktadır. Anonim bir eser olduğu anlaşılan *Kitabu Mesâlih'ül-müslimin ve Menâfi'ül-mü'minin*'in Konya Yusuf Ağa Kitaplığındaki nüshasından başka nüshasına yapılan araştırmalara rağmen rastlanmamıştır.

Siyâsetnâme veya nasihatnâme sınıfına dahil olan eser, geleneğe uyarak Kanunî devri şartlarına dönülmesini tavsiye etmektedir. Bu tavsiye, her ne ka-

dar bu günkü modern tarih düşüncesine pek uygun düşmüyorsa da, sosyal yaraları göz önüne sermede ve daha iyi bir yönetim ve daha iyi işleyen bir devlet düzeni arzu etmede yetkilileri uyarmaktadır. *Kitabu Mesâlih ...* bir sadriazama sunulmuştur. Eserin ön yaprağında görülen H. 1053 (M. 1643) tarihi bize yazılış tarihi hakkında yaklaşık bilgi vermektedir. Diğer taraftan Prof. Yücel, eserin Sadriazam Kemankuş Kara Mustafa Paşa'ya sunulmuş olabileceği ihtimalini delilleriyle isbat etmeye çalışmıştır. Nitekim adı geçen sadriazam, islahatçılığı, mâli ve askeri konularda almaya çalıştığı tedbirlerle tanınmıştır. Eserin muhteviyatı ile sadriazamın faaliyetleri arasında bir bağ kurmak en akla yakın bir düşünce olarak görülmektedir. Eserdeki ifadeden, müellifin devlet işlerine vâkif ve sadriazamın yakını, belki malyetinde çalışan biri olduğu anlaşılıyor. Prof. Yücel, eserin aynen neşri ye-

rine bir özeti vermekle yetinmiştir.

Müellif önce, «mesâlih-i ulemâ-i izâm»a temas ederek, dünyanın düzeninin onlara gereken ilgi ve saygının gösterilmesi ile gerçekleşebileceğini savunur. Acemi oğlanların yetiştirilmesinde mevcut kusurlara da temas eden müellifimiz, onların ziraatle meşgul olmalarını tenkid eder. Bundan başka, müellif, argun, vukıyye, kile ve dirhemlerin bölgelere göre değişmesini hoş karşılamaz. Müellif bundan başka, devlet hizmetinde bulunanların kıyafetleriyle, askerî sınıf mensuplarının seferde ve hazardaki kıyafetleri hakkında bilgiler vermekte kusurlu ve eksik kısımlar üzerine dikkatleri çekmektedir. Bu arada, yenîçerilerin odalarında boş tutulmalarının hatalı bir hareket olduğu, askerî eğitimin gerekli olduğunu ifade etmektedir. Müellifimiz devamla, ata binmesini bilmeyen, silah kullanamayan sipahilerin bulunduğunu, gözler önüne sermektedir. Onüçüncü bâb sipahilerin silahlarına ayrılmış olup, görülen kusurlar ve çareleri izaha çalışılmaktadır. Sefer esnasında yorgun hayvanların durumuna da dikkat çeken müellif çarelerini de vermektedir.

Eser, bazı dikkat çekici hususlara da temas ederek okuyucuları aydınlatmaktadır. Bu cümleden olarak, İstanbul ile Edirne arasındaki köylerde türklere silah (ok, yay ve kılıç) bulundurmalarının yasak oluşudur. Subaşların silah bulundu diye yaptıkları zulümler âşikârdır. Halbuki haramî takımının köylere baskınlarının da olduğu bilinmektedir. Müellifimiz bu yasağın kaldırılmasını istemektedir.

On sekizinci bâb İstanbul'a gelen ham meyvalarla ilgilidir, bunun çareleri de gösterilmektedir. Kasapların sattıkları etler ve lüzumsuz kesimler ve neticede etin yüksek fiyatla satılması dahi müellifimize konu olmuştur. Ayrıca,

otuz altıncı bâb da et ve kasap konusyla ilgilidir.

«Sefer-i hümayûn vâkı' olduğta» yenîçerilerin halka zulmetmeleri, en azından hayvanlarını ellerinden almalarının hoş karşılanmaması ve çaresinin bulunması gerektiği başka bir bâbda incelenmiştir.

Görüldüğü gibi, eserde yer yer sosyal yaralara temas edilmektedir. Yirmi-dördüncü bâb yine böyle bir yaraya işaret etmektedir. Burada konu acemi oğlanı devşirmesi ile ilgilidir. Acemi oğlanı devşirme genel olarak rüşvet düşkünü kimselerin gittiği vâkidir. Oğlunu kurtarmak isteyen reyâdan yayabaşlarının rüşvet alması, geçtikleri yol üzerinde köylüye zulmetmeleri ve bu kabîl hareketlerin ortadan kaldırılmasının lüzumuna işaret edilmiştir.

Koyun hakolarının hesapsız kitapsız koyun resmi almaları ile reyânın zulme uğraması; emînlik ve kâtipliklerin şehîrlî tâfisi yerine padişah kullarına verilmesi gerektiği; meşru mazereti olup da sefere katılmayanların dirliklerinin hemen kesilmemesi; muhtesiplere bir çeki-düzen verilmesi, hilekâr ve hokkabazların cezalandırılması «muhtesib çardağı hemân bir haramî yatağı gibi olmuştur» (s. 98) ifadesiyle çeşitli konularda ikazda bulunmuştur.

Kırkbeşinci bâb mehâyif teftişine ayrılmıştır. Mehâyif müfettişlerinin muktedir kimselerden tayin edilmesi lâzım geldiği, teftişe çıkarken yanlarında cellat bulundurmaları ve bu sayede «sancak beyleri, kadılar ve emînler ve hidmete varan kullar bir kimesneye zulm etmez olurlar» demektedir.

Kırkaltıncı bâbda müellifimiz, İstanbul, Edirne ve Bursa'da çıkan ve büyük zararlara sebebiyet veren yangınların tahribatını azaltacak bir çareyi bildirmektedir.

Müellifimiz, askerî ahvâlden İs-

tanbul'un iâşesine, hatta İstanbul'a gelerek devlet kapısında iş takip etmek isteyenlerin karşılaştıkları müşküllere ve bu derterin hal çarelerine kadar çeşitli konulara temas etmektedir. Osmanlı Devleti'nin sosyal düzeninin lâykıyla anlaşılmasında bu kabîl eserlerin önemli

rolü olmaktadır. *Kitabu Mesâlih-i müslimîn ve Menâfi'i'l-mü'minîn*'in negri isabetli bir karar olmuştur. Ancak, tamamının yeni harflerle yayına hazırlanması en isabetli bir karar olacaktır.

Mücteba İlgürel

I. Metin KUNT, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları no. 154, Temel Bilimler Fakültesi Beşerî Bilimler Bölümü, 78-10 03, X+206 s.

Son yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, ekonomik ve yönetim yapısına ağırlık veren araştırmalara önem verilmeye başlanmış ve bu yolda azımsanamayacak adımlar atılmıştır. I. Metin Kunt'un doçentlik tezi olarak hazırladığı *Sancaktan Eyalete ...* (1978) başlığını taşıyan incelemesini de bu tür çalışmaları arasına katabiliriz.

Yazar, 1550-1650 arasında Osmanlı ümerası ve il idaresi düzenini incelerken konuya «*Prosopografi*» adıyla bilinen grup biyografisi yöntemiyle yaklaşmakta, belirtilen dönemde yönetici sınıfın rolünü açıklığa kavuşturmuştur.

Kitap, konunun genel tanımı, uygulanan yöntemin niteliği ve özel kaynaklarını belirten girişten (s. 1-15) sonra beş bölüme ayrılmakta, ekler ve bibliyografyayı içermektedir. Girişte kısaca tanıtılan arşiv kaynakları üzerindeki ayrıntılı bilgiyi daha sonraki sayfalarda bulabiliyoruz (II. Bölüm, s. 39-57). Buna göre Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki sancak tevcih listeleriyle (TSA, D. 5216,

D. 9772 ve D. 10057) Başbakanlık Arşivi'nde bulunan defterler (Maliye Ahkâm Defteri 563, Kâmil Kepeci, Rûs, 262, Cevdet Dahiliye 6095) incelemenin ana kaynaklarını oluşturmaktadır.

Birinci bölümde (s. 15-38) Osmanlı taşra (il) yönetiminin temel birimi olan sancak tanımlanmakta, sancakbeyi ve beylerbeyinin görevleriyle yetkileri belirtilmekte, ayrıca Osmanlı sancakları konusunda bilgi verilmektedir. Sancaklar üzerinde bilgi verilirken, XVII. yüzyılda düzenlenmiş (Ayn-ı Ali, Koçu Bey, Sofyalı Ali Çavuş vb.) listelerin yeterliliği vurgulanmakta, bu konuda süregelen yanlışlıklar arşiv belgelerinin ışığında düzeltilmektedir.

Üçüncü bölüm (s. 58-84) sancak tevcih defterleri üzerindeki sonuçları vermektedir. Sancakbeyliğine yükselen kimselerin kökenleri, bunların daha önceki görevleri ve aile geçmişleri tablolar halinde verilmektedir. Sözgelimi 1521 tarihli TSA tevcih listesine göre, örnek olarak seçilen Rumeli, Anadolu, Karaman, Rum, Arab ve Diyarbekir eyaletlerinde görev yapan sancakbeylerinin % 40'nun ümera oğlu ya da akrabası, % 30,4'nün merkez (Saray-Kapıkulu) çikışlı olduğu sonucuna varılmış, % 29,1 ise bilinmeyen olarak belirtilmiştir. Bu bölümde yer alan 15 tabloda, sancakbeyleriyle beylerbeyilerin aile geçmişleriyle

birlikte görev ve mazuliyet süreleri de topluca gösterilmiştir. Varılan sonuçlardan ikisi dikkati çekmektedir. Birincisi şudur. XVI. yüzyılın ilk yarısında görev yapan sancakbeylerinin % 40'ının ümera oğlu ya da akrabası oluşu, Fatih'ten sonra Osmanlı yönetimine kul asıllı kimselerin egemen olduğu görüşünü geçersiz kılmaktadır. Ancak yazar, «Kul» terimini etnik anlamda kullanmakta (s. 67), daha doğrusu müslüman doğmamış, tutsak ya da devşirme yoluyla Osmanlı toplumuna katılıp çeşitli görevlere yükselenleri bu statüye sokmaktadır. Buna göre, kökende kul olan vüzeranın akra- ba ve çocuklarını ise bu tanımlamanın dışında tutmaktadır. Kanımca kul terimini etnik olmaktan çok *ideolojik* bir anlamda ele almak gerekir. Kulluk, Osmanlı düzeninde her şeyden önce bir anlayış sorunudur. Bu nedenle söz konusu yöneticilerin müslüman doğmaları ya da Enderun'dan çıkmamış bulunmaları, onların kul statüsünün dışında kalacağını göstermez. İkinci bir sonuç da, XVI. yüzyıl sonlarına doğru iki yıldan uzun süreli atamaların oldukça azaldığını göstermektedir. Nitekim XVII. yüzyıla gelindiğinde, bir beylerbeyi, belirli bir eyalette ortalama bir yıl görev yapıyordu.

Dördüncü bölümde (s. 85-109) ümeranın belli başlı gelir kaynakları araştırılmakta, 1550-1650 dönemindeki enflasyonun yönetici sınıfın ekonomik durumu üzerindeki etkisi incelenmektedir. XVI. yüzyılda sancakbeyi ve beylerbeyiler, gelirlerinin önemli bir bölümünü hasırlardan sağlıyorlardı. Bunun dışında, ümeranın özel gelirleri olduğu da belirtilmektedir. Aslında timar ya da zeamet olan has bölümlerinin zamanla «çiftlik tarzıyla» ümeraya verilmeye başlanması, giderek bunların babadan oğula geçmesine neden olmuş (s. 90) ve bu durum önemli sonuçlar doğurmuştur. Öte yandan ümera-

nın elinde bulundurduğu «ziraiyatı» malları (s. 91, not 8) kuşkusuz özel gelirlerin arasında belli bir yer tutuyordu. Ümera, nakit gelirlerinin önemli bir bölümünü kapısı halkının giderlerine ayırıyordu (s. 98 ve d.). Ümeranın geniş bir kapı halkını barındırması, hatta bunun için siyasal baskı altında tutulması (s. 105), reâyadan yasa dışı yollarla para ve mal toplanmasına yol açıyordu. Bunun dışında, XVII. yüzyılda kimi beylerbeyiler ticaretle uğraşarak büyük kazançlar elde ediyorlardı. Bunların en ünlülerinden biri Derviş Mehmed Paşa idi.

Beşinci bölümde (s. 110-124), 1550-1650 arasında Osmanlı devletinin uğradığı değişiklikler karşısında ümeranın durumu bir bütün olarak ele alınmaktadır. Yeni koşulların Timar'ın önemini azaltması, geleneksel Osmanlı il örgütünü olumsuz yönde etkilemiş, bu durum sancaktan eyalete geçiş sürecini hızlandırmıştır. XVII. yüzyıl başlarında İmparatorluk, genellikle sultanın güvendiği adamların başında bulunduğu 40 eyalete ayrılmış bulunuyordu. Bu dönemde yeni atanan beylerbeyilerin üçte ikisi doğrudan doğruya saray çıkışlıydı. Bu değişim içinde, geleneksel kulların yerini, Berkes'in deyimiyle, köleler almaya başlamıştı.

Yukarıda belirtilen belgelerden çıkarılarak kitaba eklenen listeler 1527, 1568-74, 1578-88 ve 1632-41 yılları arasında Osmanlı taşra yönetim düzeninin gelişimi konusunda önemli ip uçları vermektedir. Ancak sancak ya da yer adlarının okunusundaki güçlükleri her zaman göz önünde bulundurmak ve dikkatli olmak gerekir.

Osmanlı taşra yönetimini ve yöneticilerin işlevini yeni bir yöntemle inceleyen kitap, bu alanda önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Küçük bir iki yanlışlığı belirtelim. TSA D. 9772 bibliyografyaya konmamıştır.

Zeki Arıkan

Şem'dâni-zâde Fındıklı Süleyman Efendi Târîhi : Mür'it-tevârih, II.B (Yayınlayan Prof. Dr. M. Münir Aktepe), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını no. 2732, İstanbul 1980, XVI+169.

Birinci kısmı 1976 yılında (tanıtma yazısı için bk. Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 7-8), ikinci kısmı 1978 yılında (tanıtma yazısı için bk. Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 9), yayınlanmış bulunan Mür'it-tevârih'in II.B kısmı da 1980 yılında İlim âleminin istifadesine sunulmuş bulunmaktadır. Bu kısım, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1183 (1769-1770)-1187 (1773-1774) yılları olaylarını ihtiva etmektedir; yani 1774 Küçük Kaynarca andlaşması ile son bulan Osmanlı-Rus savaşına tekabül eden devrenin tarihçesidir. Birinci kısımda, gerek Şem'dâni-zâde ve gerek eser hakkında tamamlanacak bilgiler verildiği için bu kısımda kısa bir önsöz ile iktifa edilmiştir. Üç nüshanın kullanıldığı ve sâde bir transkripsiyon usulünün uygulandığı metinden sonra, nüsha farklarını belirten notlar ile tahlilî bir indeks bu ciltte yer almaktadır.

Mür'it-tevârih müellifi Kadı Süleyman Efendi, eserini yazarken İstanbul olayları için devrin vak'anüvislerinden Musa-zâde Efendi ve Osmanlı-Rus seferi için de, bilhassa Enverî Efendi'den geniş ölçüde istifade etmiş olmakla beraber, kendisi bu esnada Tuna boylarında kadılıklarda bulunmak suretiyle, bizzat şahid olduğu olayların tarihini, Türk kumandanlarının özelliklerini, bunlarla münâsebetlerini, diğer kaynaklarda görmediğimiz hususları belirtmek imkânını bulmuştur. Eserde dikkat çekici en önemli bir husus ise, müellifin, Hezâr-grad mahkemesinde görevli iken harbin

safhalarına şahit olarak, Osmanlı ordusunda ve ümerâda görülen kusur ve eksikliklerin gözler önüne serilmesidir. Eser, özellikle bu bakımdan dikkatleri çekmektedir.

Şem'dâni-zâde eserinde, savaşta hileye de yer verilmesi gerektiğini savunarak «hile-i harbiyeyi hangi taraf imâl edebilirse gâlib olur» diyerek fikrini ifade etmektedir (s. 6). Müellifimiz bir başka yerde Kapıkulu ocaklarını, bilhassa artık eski önemini çoktan yitirmiş Yeniçeri ocağını ele alarak «Yeniçeri kesret bulup» veya «Ocak kesret ile bî-nizâm oldu» ifadesini kullanmaktadır. Bu yüzden bazı ortada 20.000 neferin bulunduğu ve nihâyet «zâbitlere ita'at ve fermâna mutâva'at» kalmadığını söylemektedir (s. 8). Netice olarak, Mür'it-tevârih müellifi «pir ve sibyan makûlesi»nin her yeri kapladığı, sıbyanların arttığı (s. 61) ve orduda kıtlık baggösterdiğini anlatmaktadır (s. 57). Müellifimiz tayinlere de el atmakta ve «menâsiba ehl olmayan»ların tayinine (s. 33-34) ve zâbitlerin uzun zaman görevlerinde kalamadıklarına işâret ederek «tiz nâbit olan tiz fenâ bulur» demekte (s. 58) ve askerın sevmediği kimselerin kumandan tayin edilmesindeki işâbetsizliğe işâret etmektedir (s. 80). Şem'dâni-zâde İmparatorluğun yaşadığı bu çok nazik devrede, bilhassa askeri hizmetlerde teşhis ettiği defterlere, ordu sevk ve idâresinde görülen kusurlara ve ordu kumandanlarına nasıl davranılması gerektiğine işâret ederek, dikkatleri çekmektedir. Bu cümleden olarak, devlete ve millete büyük bir muhabbetle hizmet edenlerin takdir olunmadığı gibi hâinlerle bir tutulduğu ve sonra da «tedbîrimiz takdire mutâbik değil-imiş deyü elem ve hayf ederler, ma'-hezâ iletini ve sebebini aramazlar,

nâfile hazine telef ederler» diyerek şikâyetçi olmaktadır (s. 61-62). Bundan başka, Ruscuk seraskeri ve Sâliha Sultan'ın zevci Mehmed Paşa, rehâveti ve su'î tedbiri yüzünden Hotin'de birkaç defa mağlûp olup, azli bahis konusu olunca «ben hatt-ı hümâyûn ile mansûb serasker olup ve padişah eniştesiyim» demesi müellifimizin dikkatini çekmiştir (s. 62-63). Hâlbuki Şem'dânî-zâde bir başka yerde «müdebbir olan serdâr telef-i nefis etmeden nizâm verir ve nizâmı bâki kalır» diyerek, bu mevkî'nin önemini ve idâresinin nasıl olması gerektiğine işaret etmektedir.

Eser, Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya geniş yer vermekte olup, Mora'nın elden çıkışı ile rumların müslümanlara yaptığı vahşeti ve fethi anlatmaktadır. Bundan başka, Çeşme fâci'ası, tekrar donanma tedârîki ve Cezâyirli Hasan Paşa'nın gayretlerine de eserde yer verilmiştir. Müellifimiz bunlardan başka, Bulut-

kapan Ali Bey, Ebuzzeheb Mehmed Bey ve Zâhir Ali isyanları ve diğer konular üzerinde bilgiler de vermektedir.

Bilimde ve teknikte önemli gelişmeler kaydeden Avrupa ülkelerinin tâkipçisi Rusya, bu devirde silâh ve sevkulceyş bakımından modernleşmeye doğru adım atmış bulunuyordu. Bu şekilde teşkilatlanmaya başlamış bir devlet olarak, Karadeniz'e açılmayı hedef ittihaz etmişti. Osmanlı Devleti ise bu hedefin en önemli engeli bulunuyordu. Diğer taraftan, hem bu teknik ilerlemelerden mahrum, hem de iyi devlet adamı ve kumandanandan yoksun olarak, bu ülke ile savaş kabul etmek zorunda kalmıştı. İşte böyle bir durumda hadiselerle yakından şahit olan Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin görüş ve düşünceleri dikkat çekmektedir. *Mür'î-tevârih* bu bakımdan tarihçiler için bir kaynak eseridir.

Mücteba İlgürel

Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl*, yay. Fahri Ç. Derin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2241, İstanbul 1978, s. XVI+207.

Osmanlı Târîhi'nin kaynakları arasında yer alan biyografiye âit eserlerin, bilindiği gibi, padişahların, sadrîazam, şeyhülislâm, kaptan paşa, reisülküttâb v.s. gibi devlet ricâlinin, din ve tarikat büyüklerinin, şâir, hattat ve musîki üstadları gibi san'at erbâbının hal tercümelerini ayrı ayrı veya herhangi bir ayırım yapmadan bir arada topladığı ve bu

bakımdan araştırmacılar için önemli bir mehâz teşkil ettiği aşîkârdır. Bunun yanı sıra, meşhûr şahısların sâdece ölüm tarihlerini, bâzan ölüm tarihleriyle beraber, tâyin, azil ve nakil tarihlerini, bâzan da meşhûr şahısların çok kısa hal tercümelerini ihtivâ eden ve *Vefeyât* ismiyle bilinen te'liflerin dâhi, biyografi bakımından büyük ehemmiyeti hâiz olduğu bilinmektedir.

Bundan dolayı, biyografi eserlerinin yanı sıra, kütüphanelerimizde yazma olarak bulunan ve hal tercümelerine dâir verdiği çok kısa bilgilerle, bilinen malûmatları bâzan te'yîd ve bâzan da tamamlaması bakımından çok önemli olan

Vefeyât isimli eserlerin nesredilerek ilim âlemine takdîmi, değerlerinin bir kat daha artmasına sebep olacaktır, kanaatindeyiz.

İşte bu eserlerden birisi olan Hâfız Hüseyin Ayvansarayî (ölm. 1201 = 1787)'nin *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl* isimli eseri, Sayın Fahri Ç. Derin tarafından yayımlanarak, ilim âlemine takdîm edilmiş bulunmaktadır. Bilhassa *Hadikatü'l-Cevâmî* (I-II, İstanbul 1281) adı meşhûr eseri ile tanınmış olan Hâfız Hüseyin Ayvansarayî'nin bu eserini yani *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl* adlı eserini yayımlayan Fahri Ç. Derin, ilk olarak kaynaklarda mevcut olan bilgiler muvâcehesinde müellifin hayatı ve bilâhîre eserleri hakkında malûmat vermiştir (s. XII-XVI). Bu kısımda, Ayvansarayî'nin en tanınmış eseri olan *Hadikatü'l-Cevâmî* adlı eseri hakkındaki malûmattan sonra, yazarın *Mecmud'-i Tevârih* (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine kısmı, nr. 1565) ve *Vefeyât* (Süleymaniye-Es'ad Efendi Kütüphanesi, nr. 1375) isimli eserlerinin tavsifini veren nâşir, müteakiben metnini nesrettiği *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl*'in tavsifinde ise, eserin 131 varakdan müteşekkîl olarak tek nüsha hâlinde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.Y. nr. 2539'da kayıtlı olduğunu, nesih bir hatla ve acemî bir müstensih eliyle yazıldığını, Ayvansarayî'nin bu eserini 1190(1776)'da yazdığını belirtmesine rağmen, mezkûr târihten sonra vefât eden birçok zevâtın hal tercümesini ve bu arada en son 15 Zilhicce 1201 (28 Eylül 1787)'de Vezir Kurd Ahmed Paşa'nın vefât ettiğini zikretmesinin, müellifin eserini bu târihten sonra yani ölümünden pek az önce tamamladığını kaydetmektedir.

Eserin bundan sonraki kısmını, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl*'in esâs

metni teşkil etmektedir. İlk olarak Sultan I. Osman'dan Sultan I. Abdülhamid'e kadar gelen 27 Osmanlı padişahının doğum, cülûs ve vefâtlarına düşürülen târihler yer almaktadır (s. 1-7).

İstanbul ve havâlisinde medfûn olan Osmanlı Devleti ricâlinin bulunduğu kısım ise, eserin İkinci Bölümünü meydana getirmektedir (s. 8-66). Bu kısımda Osmanlı Devleti ricâlinin olup, İstanbul içinde ve Eyûb, Kasımpaşa ile Üsküdar'da kabirleri olan veziriazam, vezir ve beylerbeyilerin kısa hal tercümeleri, vefâtlarına düşürülmüş târihler ve mevcut hayır eserleri hakkında malûmat verilmektedir.

Eserin Üçüncü Bölümünde (s. 67-98), hayrâtı İstanbul'da ve medfeni başka yerlerde olan Osmanlı Devleti ricâli yer almaktadır. Bu kısım dâhi, Osmanlı ricâlinin olan birçok zevâtın kısa hal tercümeleri, vefâtlarına düşürülmüş târihler ve mevcut hayır eserleri hakkındaki bilgileri muhtevî bulunmaktadır.

Hayrâtı ve medfeni İstanbul dışında olan ricâl, eserin Dördüncü Bölümünü teşkil etmektedir (s. 98-163). Bu bölümde de, diğer bölümlerde olduğu gibi, Osmanlı Devleti ricâlinin hal tercümeleeri, vefâtlarına düşürülmüş târihler ile hayır eserlerine dâir bilgiler verilmektedir.

Eserin en son kısmını meydana getiren endekste ise (s. 163-207), eserden istifade etmeyi arttırmak ve kolaylaştırmak için şahıs, yer, müesseseler ile eser isimleri yer almış ve metinden alınan bilgilerle, endekste maddelere açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Yayımlanan bu eserin tek nüsha olması dolayısıyla, metinde rastlanan bazı istinsâh ve ifâde hataları, nâşir tarafından düzeltilerek, sahife âit notlarında gösterilmiş; ez-cümle eserde biyografileri verilen şahıslarla, hayır eserle-

rine âit malûmatlar, Ayvansarâyî'nin *Hadikatü'l-Cevdmi* ve *Mecmud'-i tevdirih* adlı eserleriyle karşılaştırılmış ve müellifin bu eserlerindeki mükerrer ve tamamlayıcı bilgilerine, yine sahife ait notlarında atıflar yapılmıştır.

Osmanlı Devleti ricâlinin hal tercümeleri hakkında bilinen malûmatı bâzan

Jehuda L. Wallach, *Anatomie einer Militaerhülfe, «Die preussisch-deutschen Militaermissionen in der Türkei 1835-1919»*, Düsseldorf, 1976.

Osmanlı İmparatorluğu ile Alman devletleri arasındaki ticari münasebetlerin 15. Yüzyıla kadar geriye gittiği tahmin edilmektedir. Ancak bu münasebetler uzun süre Venedikli, Cenovalı, İspanyol, Fransız, İngiliz ve Avusturyalı tüccarlar vasıtasıyla yürütülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu ile Alman tebaasını yabancı ülkelerde temsil eden Prusya arasındaki ilk dostluk ve ticaret anlaşması 22 Mart 1761'de imza edilmiştir. Bu anlaşma 31 Ocak 1790, 10 Ekim 1840 ve 20 Mart 1862 tarihlerinde yenilenmiştir. Ne varki iki ülke arasındaki münasebetlerin yoğunluk kazanabilmesi için 19. Yüzyılın sonlarına kadar beklemek gerekmiştir. Alman Birliği'nin 1871'de kuruluşunu takip eden yıllarda bu konuda bazı önemli gelişmeler kaydedilmişse de Bismarck'ın dış politikada Avrupa içi meselelere ağırlık vermesi dolayısıyla Osmanlı-Alman ilişkileri oldukça yavaş ilerlemiştir.

1888'de II. Wilhelm'in tahta çıkma-

te'yd ve bâzan da tamamlaması bakımından önemli olan bu eser, hayır eserleri ve İstanbul yer isimlerine dâir verdiği bilgilerle dahi büyük ehemmiyeti hâizdir. Bu bakımdan eseri ilim âlemine kazandıran Fahri Ç. Derin'i ne kadar kutlasak azdır.

Ilhan Şahin

sıyla iki ülke münasebetleri yeni bir gelişme safhasına girmiştir. Genç ve dinamik bir İmparator olan II. Wilhelm ile birlikte Alman dış politikasında «Weltpolitik», yani dünyaya açılma dönemi başlamıştır. II. Wilhelm bu sırada hızlı bir gelişme içinde bulunan Alman sanayinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla sömürgecilik hareketine girişmiştir. Bu cümleden olarak geniş ham madde kaynakları ve sanayi ürünleri için nisbeten büyük bir iç pazar sağlayan nüfusıyla Osmanlı İmparatorluğu Almanya'yı daha çok ilgilendirmeye başlamıştır. Böylece hızlı bir gelişme safhasına giren Osmanlı-Alman münasebetleri II. Wilhelm'in 1889 ve 1898'de Padişah II. Abdülhamid'i ziyaretleriyle 1890'ların sonuna doğru en yüksek noktasına erişmiştir.

Osmanlı-Alman ilişkileri yerli ve yabancı tarihçiler tarafından etraflı bir şekilde incelenmiş olmasına rağmen, iki ülkenin askerlik alanındaki münasebetleri gereği kadar ele alınmamıştır. Bu eksiklik İsrail'li tarihçi Wallach'ın «Anatomie einer Militaerhülfe» adlı eseriye önemli ölçüde giderilmiştir.

284 sayfa tutan eser, iki bölümden ibarettir. Birinci bölümde (1-162) baş-

langıçtan Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan Osmanlı-Alman, ikinci bölümde (163-253) Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Osmanlı-Alman askeri ilişkileri ele alınmıştır. Ekte de «Öğretmen olarak Osmanlı hizmetine giren subaylara öğütler» ile Alman Generali von Steeckt tarafından kaleme alınmış «Türkiye'nin çöküş nedenleri» başlıklı makaleler yer almaktadır.

Girişte Alman subaylarının Osmanlı ordusunda görev alışlarının bir tarihçesini yapan yazar, Osmanlı ordusunda hizmet yapan ilk subay olarak Albay von Goetze'yi göstermektedir. III. Selim zamanında İstanbul'a gelen Goetze kısa bir süre için Osmanlı birliklerini denetlemiştir. Ancak Alman subaylarının Osmanlı ordusunda görev almaları gelenekinin temeli von Moltke tarafından atılmıştır. 1835'de Osmanlı İmparatorluğu'na gelerek burada dört yıldan fazla kalan Moltke, çeşitli görevlerin yanında başlıca Osmanlı milis kuvvetlerinin teşkili ve topografik haritaların yapımıyla meşgul olmuştur. Moltke'nin çalışmalarından istenilen neticenin alınmaması üzerine, Bâbüâli Prusya'dan subay getirtilmesine bir süre ara vermiştir.

1877/78 Osmanlı-Rus savaşı Osmanlı ordusunun zayıflığını bir kere daha ortaya koymuştur. Ordunun bu durumdan ancak Batı'nın teknik ve eğitim sisteminin alınmasıyla kurtulabileceğini düşünen II. Abdülhamit, bunun için İngiltere ve Fransa'dan daha az tehlikeli görüldüğü Almanya'ya baş vurmuştur.

1882'de Osmanlı İmparatorluğu'na gelen ve Kaehler heyeti olarak bilinen yeni Alman subayları grubuna Albay Kaehler'den başka, hepsi de yüzbaşı olan Kamphövener, von Hobe ve Ristow dahil idiler. Bu subayların alevi ve mesleki durumlarını ele alan Wallach, başta

heyet başkanı Kaehler olmak üzere he-men hepsinin maddî sıkıntıları olan veya kendi ordusunda terfi şansı bulunmayan kimselerden oluştuğuna işaret etmektedir. Zira bu subaylardan Kaehler'e Osmanlı ordusunda tuğgenerallik rütbesi ile yıllık 30 000 frank ücret, diğer üç yüzbaşıya ise binbaşı rütbesi ile yıllık 23 000 frank ücret verilecekti.

Bu subaylar da Osmanlı ordusuna yeteri kadar faydalı olamamışlardır. Ayrıca Alman subaylarının Osmanlı meslekdaşlarını küçük görmeleri ve onlardan yaklaşık dört misli fazla ücret almaları Osmanlı ve Alman subayları arasında ahenkli bir işbirliğini büyük ölçüde engellediği gibi Osmanlı ordusunda yapılması gerekli reformlar hakkında da Alman subayları arasında görüş birliği yoktu.

1883 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na gelen ve 1895 yılına kadar Osmanlı ordusunda çeşitli görevlerde bulunan von der Goltz ile Osmanlı-Alman askeri ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Başarılı bir asker olan Goltz, kısa sürede devletin ileri gelenleri ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde düşündüğü reformların gerçekleştirilmesine müsait bir ortam sağlamış, askerî okullardaki çalışmaları sırasında da genç subaylarla temas geçerek onlar üzerinde Alman etkisinin kuvvetlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Başta Goltz olmak üzere Osmanlı ordusundaki Alman subaylarının gayretleri neticesinde Alman askeri sistemi Osmanlı ordusuna yerleşmiş ve Alman savaş sanayi mamulleri için büyük pazarlar açılmıştır. Wallach bu konu üzerinde etraflı bir şekilde durarak Krupp, Mauser, Loewe firmaları ile Schichau gibi tersanelerin Osmanlı pazarlarını ele geçirmek için birbirlerine ve yabancılarla karşı verdikleri mücadeleyi anlatmaktadır.

1898'de Alman İmparatoru II. Wil-

helm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu ikinci ziyareti Osmanlı-Alman münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil ederken Osmanlı ordusundaki Alman nüfuzu da en yüksek noktasına erişmiştir. Alman nüfuzu 1908 İhtilâl ve 1910 Trabıusgarb savaşı esnasında hafif bir sarsıntı geçirdiyse de genç Osmanlı subayları arasındaki Alman hayranlığı, orduda yerleşmiş Alman sisteminin değiştirilmesinden doğacak olan maddî güçlükler sayesinde kısa zamanda tekrar eski mevkiini ele geçirmeye muvaffak olmuştur.

Yazar Balkan savaşlarından sonra dağılmış ordunun yeniden kurulması, kaybedilen savaş malzemesinin yerine konması, eskiyenlerin değiştirilmesi ve boğazların tahkiminin Alman silah sanayine kârlı siparişler getirdiğini belirterek, çeşitli Alman fabrikalarından satın alınan askeri malzemenin bir listesi-ni vermektedir.

Balkan savaşlarında Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu durum 1913 yılında Liman von Sanders başkanlığında yeni bir Alman askeri heyetine İstanbul yolunu açmıştır. Liman von Sanders o zamana kadar Osmanlı ordusunda görev alan yabancı subaylar içerisinde en geniş yetkiye sahip olanıydı. Zira von Sanders Osmanlı hizmetindeki bütün Alman subaylarının amiri olacak, kabul etmediği hiç bir yabancı subay' orduya alınmayacaktı. Atış okulları, taahhütler ve gösteri birlikleri de dahil olmak üzere bütün askeri eğitim ve öğretim kurumları emrine verilecekti. Bu Alman sisteminin yerleşmesi, dilinin yayılması bakımından son derece önemli bir husustu. General von Sanders yüksek askeri suranın da üyesi olacaktı, yani Osmanlı subaylarının, özellikle generallerin terfisinde onun da oyuna baş vurulacaktı.

Eserde daha sonra Liman von Sanders'in Osmanlı ordusunda kolordu ko-

mutanlığına atanmasına başta Rusya olmak üzere Fransa ve İngiltere'nin yaptığı itirazların doğurduğu politik güçlükler ve Alman generalinin ordu müfettişliğine tayini ile bu buhranın bertaraf edildiği anlatılmaktadır.

Birinci bölümün son kısmında Alman subaylarının Osmanlı ordusu hakkındaki görüşleri, Almanların Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi safılarında savaşa sokma çabaları ve Osmanlı-Alman ittifakı yer almaktadır.

İkinci bölüme Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı-Alman askeri münasebetleri konu edilmiştir.

Marn savaşının Almanların aleyhine gelişmesi Osmanlıların savaşa girmeleri için Bâbüâli üzerine yapılan baskıyı artırmıştır. Baskı aracı olarak da Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı askeri yardım seçilmiştir. Bu kısımda yazarın Jaeschke'ye (Der Turanismus der Jungtürken, die Welt des Islam, Bd. 23, H. I/2, 1941, s. 10/11) izafeten ileri sürdüğü görüşe göre, Enver, Talat, Cemal ve Halil Paşalar Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun o zaman acil ihtiyacı olan iki milyon lirayı verir vermez Osmanlı donanmasının Karaadeniz'e çıkarak Rus sahillerini bombardımanına razı olacaklarını 11 Ekimde Alman büyükelçisine bildirmeleri inandırıcı olmaktan uzaktır. İttihat ve Terakki hükümetlerinin maddî bir sıkıntı içinde bulunduğu doğrudur. Ancak Almanya'dan alacakları iki milyon lira karşılığında savaşa girmeyi kabul edecekleri de ciddi bir sebep olarak ileri sürülemez. Wallach'ın da daha sonra belirttiği gibi, Osmanlı devletinin Almanya tarafında savaşa girmesinin en önemli sebebi İttihat ve Terakkicilerin Almanya'nın savaşı kazanacağına olan inançlarıdır.

Eserde daha sonra Almanların Ya-

kınoğu'daki girişimleri incelenmektedir. Yazar, bu arada Osmanlı devlet adamlarıyla Alman subayları arasındaki ihtilâflara temas ederek, Almanların kendi menfaatlerini her şeyin üstünde tuttuklarını gözler önüne sermektedir.

Daha sonraki konular arasında 12 Aralık 1914'de Mareşal von der Goltz'un Osmanlı İmparatorluğu'na tekrar gelecek savaşa katılışı, başarısız Kanal seferi, Suriye ve Filistin cephelerinde Alman subaylarının faaliyetleriyle savaş esnasındaki Osmanlı-Alman ilişkileri bulunmaktadır.

Kısaca tanıtmaya çalıştığımız Wallach'ın bu eseri yukarıda da belirtildiği

Rifat Önsöy

Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası (Türkçe ve Yabancı Dillerde Yayımlanmış Kaynaklar), Hazırlayan : İsmet Bınark, Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanı, Yayımlayan : T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 2, Gn. No: 042, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1979, LXXXIX+285 s.

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı tarihi mirasla, dünyanın en zengin arşiv potansiyeline sahip ülkelerinden biridir. Türkiye'nin sahip olduğu arşiv malzemesi, bütün Orta ve Yakın-Doğu ile Balkan ve bazı Akdeniz ülkelerinin siyasi, iktisadî, sosyal tarihleri ve kültürleri bakımından büyük önem taşımaktadır. Buna rağmen, bu zenginlik yeterince ortaya konmamış ve değerlendirilmemiştir.

Bugün, bütün dünyada «ilmi nitelikte teknik bir ihtisas mesleği» olarak

gibi Osmanlı-Alman askeri işbirliği sahasında büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Eserin hazırlanmasında geniş ölçüde Alman, Avusturya ve İngiliz kaynaklarından faydalanılmıştır. Bu konuda Osmanlı İmparatorluğu'na silah sevk eden en büyük firma olan Krupp'un arşivlerindeki Türk defterlerinin ve Türk arşiv belgelerinin görülemediği olması önemli bir eksikliklerdir. Ancak burada hemen şunu da belirtelim ki, Wallach'ın bu araştırması bundan sonra aynı konuda çalışacak olanlara ışık tutacaktır.

kabul edilen arşivcilik, meselesef yurdumuzda, zengin arşiv malzemesine rağmen, bazı müsbet teşebbüslerin ötesinde, gereken önemle ele alınmadığından arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır. Bu hususta, çeşitli sebepler arasında, bilhassa, arşivcilik mesleğinin gelişmesinde büyük önemi olan mesleki yayınların ve bilgi kaynaklarının azlığı da etkili olmaktadır.

Tanıtmasını yapmaya çalışacağımız, «Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası (Türkçe ve Yabancı Dillerde Yayımlanmış Kaynaklar)» Türk arşivciliği konusunda dilimizde yapılan ilk bibliyografya'dır ve arşivciliğimiz bakımından pek büyük bir aşamadır. Ülkemizde arşiv alanındaki yayın boşluğunu gidermek, bugüne kadar yapılmış çalışmalarını derleyip değerlendirmek gayesi ile yapılmıştır. Bibliyografyanın, son on yıldan beri ortaya koymuş olduğu çeşitli bibli-

yografyaları, ilim, fikir ve kültür hayatımıza büyük katkıları olan İsmet Binark tarafından hazırlanması, arşivcilik bibliyografyasının ehliyetli ve bu konuda çok tecrübeli bir elden çıkması, ilk planda esere büyük bir güven duyulmasına yol açmaktadır. Eser, büyük bir tecrübe birikiminin mahsulüdür.

«Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası», Devlet Bakanı Dr. Lütfi Doğan'ın sunuş yazısı ile başlamaktadır. Türkiye'nin, Orta ve Yakın Doğu ile Balkan ve Akdeniz ülkeleri arasında en zengin arşivlere sahip olduğu belirtilerek, bu önemli konunun, zaman zaman bazı yapıcı girişimlerin dışında gereken önemle ele alınmadığı ifade edilmiş ve konunun ehemmiyetle takip edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Giriş niteliğindeki ilk bölümde (s. VII-XXXIX) : *Birinci olarak*, arşiv konusunda ön bilgiler, ülkemizde İmparatorluk ve Cumhuriyet dönemlerinde yapılmış arşiv çalışmaları, bibliyografya hakkında açıklamalar yer almaktadır. Arşiv konusunda ön bilgiler çerçevesinde; arşiv ve arşivistin tarifleri, arşiv malzemesi ve arşivlik malzeme, arşivin önemi, arşivin kısa tarihçesi, çeşitli memleketlerde arşivci yetiştirilmesi hu-

1 İsmet Binark, «Türkiye kütüphanelerindeki yazmalar hakkında yerli-yabancı kaynaklar bibliyografyası», *Türk Kütürü Araştırmaları*, III-VI (1966-1969), s. 289-315; aynı yazar, «Türkiye kütüphanelerindeki yazmalar hakkında yerli-yabancı kaynaklar bibliyografyası -yeni ilâvelerle-», *Türk Kütüphaneler Derneği Bülteni*, XXIII/1 (1974), s. 54-79; *Selçuklu Tarihi, Alparslan, ve Malazgirt Bibliyografyası* <Malazgirt Zaferinin 900. Yıldönümü münasebetiyle Hazırlanmış Tarih Bibliyografyası Denemesi>, Hazırlayanlar : Müj-

susunda yapılmış çalışmalar, Türklerde arşivin tarihçesi açıklanmıştır. *İkinci olarak*, ülkemizde arşiv çalışmaları kısmında; Osmanlı İmparatorluğu'nda arşiv çalışmaları ve arşivlerimizin değeri, Cumhuriyet döneminde arşiv çalışmaları, arşiv ile ilgili mevzuat ve diğer çalışmalar, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı ve faaliyetleri, arşiv meselelerimiz ve çözüm teklifleri teferuatlı olarak açıklanmıştır. *Üçüncü olarak*, bibliyografya hakkında açıklama kısmında ise; bibliyografyanın niteliği, özellikleri, hazırlanış şekli, bibliyografyanın Türk arşivciliğine getirdiği yenilikler, bibliyografik künyelerin tarih bakımından tarama sınırı, bibliyografyanın bölümleri, bibliyografyanın hazırlanış sırasında emeği geçenlere ve yardımcı dokümanlara teşekkür yer almıştır.

Bibliyografik künyelerin tesbitinde tutulan başlıca noktaların izahından (s. XLII-XLIII) sonra, eserde kullanılan çeşitli dillere ait kısaltmalar, bunların Türkçe ve İngilizce karşılıkları gösterilmiştir (s. XLIV-XLVII). Bundan sonra, bibliyografyada geçen, yabancı dillerdeki arşiv terimleri ve deyimleri ile, açıklanmasında fayda görülen diğer bazı özel terimler ve bunların Türkçe mana-

gân Cunbur, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, Yayınlayan : Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü, Ankara 1971, Millî Eğitim Basımevi, XIX+178 s.; İsmet Binark-Nejat Sefercioğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Bibliyografyası*, Kültür Bakanlığı Yayınları : 280, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1977, 48 s.; İsmet Binark-Nejat Sefercioğlu, *İstanbul, Fetih ve Fâtih Devri Hakkında Yazılmış Kitaplar Bibliyografyası* <Bir Deneme>, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları : 76, İstanbul 1977, VIII+120 s. ve diğerleri.

larını gösteren ve alfabetik olarak tertip edilen bir *sözlük* düzenlenmiştir (s. XLVIII-LII).

Taranan ve faydalanılan kaynaklar kısmında (s. LIII-LXVII); eserin hazırlanış esnasında kullanılan bütün kaynaklar guruplaştırılarak ve alfabetik olarak sunulmuştur. Bu guruplar şunlardır: I. Armağan kitaplar, II. İlim kongre, konferans ve toplantılar (sunulan tebliğler, zabıtlar), III. Ansiklopediler, IV. Arşiv mevzuatı, V. Kalkınma plânları ve arşivler hakkında araştırma raporları, VI. Çeşitli kuruluşların arşiv yönetmelikleri, VII. Arşiv ve arşivcilik konusunda Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanmış kitaplar, VIII. Gazeteler, IX. Yıllıklar, X. Dergiler, XI. Bibliyografyalar, bibliyografik listeler, indeksler, XII. Yararlanan kütüphaneler.

Bundan sonra, *içindekiler* (s. LXIX-LXXIX) kısmı bulunmaktadır.

Şimdiye kadar açıkladığımız ve giriş niteliğinde bulunan yukarıdaki kısımlardan (s. I-LXXIX) sonra, asıl bibliyografyaya geçilmektedir. 2909 adet bibliyografik künyenin bulunduğu asıl bibliyografyada (s. 1-196), eser ve araştırmalar oldukça geniş ve ayrıntılı, bölüm ve konu başlıkları ve birbirini takip eden sıra numaraları altında toplanmışlardır.

«Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası», VII bölüm olarak tertip edilmiştir. Bibliyografik çalışma; eski harfli Türkçe, Türkçe ve yabancı dillerdeki kitap, makale ve diğer türdeki kaynakları içine almaktadır. Bibliyografik tarama, Türkçe kaynaklar için 1978'in Haziran ayına, yabancı dillerdeki kaynaklar için ise, 1977'nin Mayıs ayına kadar sürdürülmüştür. Bölümler ve ihtiva ettikleri konular şöylece özetlenebilir;

I. Bölüm : ARŞİV MEVZUATI (s. 1-6), Türkiye'de arşivlerle ilgili kanunlar, yönetmelikler (talimatnâmeler), ge-

nelgeler (tamimler), kronolojik olarak gösterilmiştir.

II. Bölüm : ÇEŞİTLİ KURULUŞLARIN ARŞİV YÖNETMELİKLERİ (s. 7-10), kuruluşlara göre alfabetik olarak sunulmuştur.

III. Bölüm : KALKINMA PLÂNLARINDA ARŞİV KONUSU VE ARŞİVLERİMİZ HAKKINDA ARAŞTIRMA RAPORLARI (s. 11-14), ilgili raporlar kronolojik bir şekilde tanzim edilmiştir.

IV. Bölüm : ÜLKEMİZDE ARŞİV KONUSUNDA YAYINLANMIŞ TELİF VE TERCÜME KİTAPLAR (s. 15-19), yazar soyadına ve yayımlayan kuruma göre alfabetik olarak düzenlenmiştir.

V. Bölüm : ÜLKEMİZDE ARŞİV KONUSUNDA YAYINLANMIŞ TELİF VE TERCÜME MAKALELER (s. 21-26), kitaplarda olduğu gibi alfabetik olarak verilmiştir.

VI. Bölüm : TÜRK TARİHİNİN ARŞİV KAYNAKLARI HAKKINDA TÜRKÇE VE YABANCI DİLLERDE YAYINLANMIŞ KİTAP VE MAKALELER (s. 27-39), yazar soyadına göre alfabetik olarak tertip edilmiştir.

VII. Bölüm : ARŞİV VE ARŞİVÇİLİK KONUSUNDA YABANCI DİLLERDE YAYINLANMIŞ KİTAP, MAKALE, RAPOR VE DİĞERLERİ (s. 41-176), bibliyografyanın en uzun ve detaylı olan bu bölümü, çeşitli yabancı dillerdeki yayımları kapsar. Bu bölüm, arşivciliğin ihtisas gerektiren değişik konularına göre alfabetik olarak tanzim edilmiştir. Kendi içerisinde adedi 60'a varan konu başlıkları altında toplanmıştır: arşiv binaları, arşiv malzemeleri, ayıklama ve imha, muhafaza, restorasyon, tasnif, fotoğraf, mikrofilm, otomasyon, müracaat hizmetleri, ülkeler ve bölgeler vs. gibi. Ülkeler ve bölgeler kısmında yine alfabetik bir düzende çeşitli kitaların ve

memleketlerin arşiv neşriyatı gösterilmiştir. Ülkeler Amerika'dan Yunanistan'a kadar hemen bütün dünya devletlerini ihtiva etmektedir.

VII. bölümün sonuna, bibliyografik taramanın sonuçlanmasından ve bölümlerin düzenlenmesinden sonra ve eserin baskısı esnasında tesbit edilen kaynaklar, iki ayrı «*ilâveler*» bölümü olarak (s. 177-196) eklenmiştir. İlâveler I ve II'de, VII. Bölümde olduğu gibi, çeşitli konu başlıkları alfabetik olarak takip edilmiştir.

Son olarak, *indeksler* (s. 197-285) ile bibliyografya hitama ermektedir. Bibliyografyadan yararlanmayı kolaylaştırmak için, üç cins indeks tertip edilmiştir. Bunlar; yazar adları indeksi (s. 199-218), kitap adları indeksi (s. 219-234), ve makale adları indeksi (s. 235-285)'dir. İndekste geçen numaralar, sayfa numarasını değil, bibliyografik künyelerin solunda bulunan sıra numaralarını göstermektedir.

Bibliyografyadan yabancı araştırmacı ve arşivistlerin de yararlanmalarını sağlamak amacıyla, bibliyografyanın romen rakamlarıyla gösterilen baş tarafı ile ara başlıkların İngilizce açıklama ve karşılıkları verilmiştir.

Bibliyografyanın genel değerlendirilmesine gelince; «Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası», birkaç bakımdan büyük bir önem taşımaktadır. Eser, hazırlanış şekli, üslubu ve muhtevası bakımından tam bir mükemmellik arz etmektedir ve kesin bir ilmi hüviyet taşımaktadır. Her şeyden önce, dilimizde ilk defa olarak ve çok detaylı bir şekilde yayınlanan arşivcilik bibliyografyasıdır. Bibliyografik çalışma ile sadece Türkçe kaynaklar değil, aynı zamanda, çeşitli yabancı dillerdeki kaynaklar ve arşivcilik yayınları da büyük ölçüde derlenmiştir. Bilhassa yabancı dillerdeki kaynak-

ların tesbit ve taranmasının bazı güçlükler tevliid ettiği, bu tür çalışmalarda bulunmaların daima karşılaştıkları ve teslim ettikleri bir husustur. Koleksiyon ve kaynakların yetersizliği söz konusudur. Buna rağmen, İsmet Binark bu zorlukların büyük çoğunu üstün çaba, fedakârlık ve gayretlerle yenmeyi başarmış, dünyada arşivcilik üzerine yazılmış eser ve kaynakların hemen büyük bölümünü bir araya toplamıştır. Konu ile ilgili olarak Binark, 1972 ve 1977'de Londra'da British Museum, School of Oriental and African Studies ve Public Record Office'de kaynak taramalarında bulunmuş, hatta orada aldığı tahsisâtı meslekli araştırmalara ve bazı neşriyatı satın almağa sarfetmiş, ayrıca bazı fedakârlıklarla yurt dışından getirttiği bazı kaynaklarla da çalışmasını ikmal etmiştir. Her ne kadar bibliyografyayı hazırlayan Binark, «bütün bu çalışmalara rağmen, yabancı dillerdeki yayınların tam bir bibliyografik kontrolünün sağlanmış olduğu ileri sürülemez» diyorsa da, bu sadece bir tevazu olarak kabul edilebilir. Eldeki imkânlar ve zorlamalarla, bundan daha iyisi kesinlikle yapılamazdı.

«*Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası*», arşivciler ve arşivlerle ilgilenenler kadar, tarihçiler, kütüphaneciler, dökümantasyon merkezleri ve diğer alâkalı meslek erbabına ve araştırmacılara büyük faydalar sağlayacaktır. İleride ihtisas sahibi arşivcilerin yetiştirilmesi hususunda eğitim ve öğretim yapacak olan arşiv enstitüsü veya arşivcilik kürsüsü gibi müesseselerin ilk önce müracaat edecekleri kaynaklardan biri olacaktır. Arşivlerimizin ilmi esaslar ve modern arşivcilik standartları içinde yeniden organize edilmeleri ve reform çalışmaları için, arşivciliğin ihtisası gerektiren değişik konularında ışık tutma ve yol gösterme özelliğine sahiptir. Bundan başka,

bu bibliyografya, şimdiki kadar yurdumuzda arşivcilik alanında yayınlanmış en geniş ümi eser özelliğine de bihakkin layık bulunmaktadır.

Ancak bir ekibin başarabileceği nitelikte olan böyle bir bibliyografyanın, bir kişi tarafından meydana getirilmesi esere daha büyük bir değer ve anlam kazandırmaktadır. İyi bir plânlama, yıllar süren çalışma ve kaynak tesbiti, azimli ve tahammüllü gayretler mahsulü olan bu eser ile İsmet Binark yapılabilmesi mümkün olan herşeyi başarmıştır. Eser, aynı zamanda, bu sahada mevcut, büyük bir ihtiyacı da karşılamaktadır.

Hazırlayan tarafından, «Bibliyografyaların eksiksiz olarak hazırlanabilmesi pek enderdir. Her bibliyografik çalışma gibi, bu konuda ülkemizde ilk defa, yeterli olmayan kaynaklar ve sınırlı imkânlar içerisinde hazırlanmış olan bu bibliyografyanın da eksikleri olacağı şüphesizdir.» şeklindeki mütevazî sözlerle, bibliyografyalar hususundaki bir genel kanaat dile getirilmiş ve muhtemel eksiklikler peşinen kabul edilmiştir. Binark'ın bu husustaki samimi düşüncelerinden güç alarak, bibliyografyanın, Türk tarihinin arşiv kaynakları hakkındaki VI. bölümünde raslayamadığımız birkaç eseri gösterelim : 161 sıra numarasındaki, çeşitli ülkelerdeki Türk belgeleri ve belge neşirleri hakkındaki eserin İngilizce genişletilmiş basımı, Jan Rey-chman and Ananiasz Zajaczkowski, *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics* Mouton, The Hague Paris 1968, 232 s.; 200 sıra numaradaki eserin 2. cildi, Mihail Guboğlu, *Catalogul Documentelor Turcești*, Bükreş 1965 (1435-1829), Vol. 2 (Romanya'daki 2003 Türkçe vesikanın katalogudur); aynı yazar, «Arhiva insulei Ada-Kale și importanta ei», *Revisita Arhivelor*, 1 (1962), p. 117-147; aynı yazar, «Les documents Turcs de la secti-

on Orientale de la Bibliothèque V. Kolarov de Sofia et leur importance pour l'histoire des pays Roumaines», *Studia et Acta Orientalia*, III (Bucarest 1960), p. 93-114; Osmanlı paleografya ve diplomatik hakkında, Dr. Friedrich Kraeitz, *Osmanische Urkunden in Türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Osmanischen Diplomatie*, Wien 1921, 111 s.; Nikola Popov, *Paleografski osobnosti na cisitelnite imena v pismoto siyakat*, Sofya 1955, 71 s.; Boris Nedkov, *Osmano-Turska Diplomatika i Paleografia*, Vol. I, Sofya 1966, 216 s.; Vol. II, Sofya 1972, 534 s.; Tunus'taki Türk vesikaları hakkında, Robert Mantran, *inventaire des documents d'archives Turcs au Dar-el-Bey (Tunis)*, Paris 1961; Romen arşivcilik bibliyografyası, *Bibliografia Arhivisticii Românești*, București 1969, 106 s.; arşiv terminolojisi konusunda, *Rječnik Arhivske Terminologije Jugoslavije* (Redaktör Mirko Androic), Zagrep 1972, 78 s.; Hamid Hadzibegic, Adem Handzic, Eşref Kovaceviç, *Oblast Brankovice, Opsirni katastarski popis iz 1455 godine*, Sarajevo 1972, Vol. I, XXIII+378; Vol. II, XIV+236 s. (Başbakanlık Arşivi'ndeki 2 mükerrer numaralı tapu-tahrir defterinin negridir); *Les Arabes par leurs Archives* (XVI-XXe siècles), Colloques Internationaux du CNRS, Paris 9-11 Avril 1974, Paris 1976 (Türkiye arşivlerine dair Chapitre XIX, Paul Dumont, «Les Archives ottomane de Turquie», p. 229-243); Irène Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, Munch 1967; Nicoara Beldiceanu, *Recherches sur la Ville Ottomane au XVe siècle-Etude et Actes*, Paris 1973; aynı yazarlar, *Deux villes de l'Anatolie préottomane, Develi et Qarahisar d'après des documents inédits*, Paris 1973; *Turski dokumenti za Makedonskata Is-*

torija, Vol. I-V, Skopje 1951-1958 (Manastir kadı sicillerinin negri).

«Arşiv ve arşivcilik Bibliyografyası»nın basımı sırasında veya daha sonra yayınlandıkları için, bibliyografyada yer almayan birkaç yeni eser ve makaleyi, konu ile ilgilenenlere faydalı olması düşüncesiyle, burada işaret ediyoruz; Dr. Mustafa Bilge, «The Ottoman Archives as a source for the Economic History of the Muslim Countries», *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, IV/1 (İstanbul, Temmuz 1979), s. 101-112; Romen Devlet Arşivleri Bibliyografyası, *Publicatiile Arhivelor Statului (1860-1977) Bibliografie Analitica*, Bucureşti 1978, 186 s.; Atilla Çetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*, Enderun Kitabevi Yayını, İstanbul 1979, XVI+171 s.; aynı yazar, «Arşiv Terimleri ve Deyimleri», *Vakıflar Dergisi*, Sayı XII (Ankara 1978), s. 351-394; aynı yazar, «Yıldız Arşivi'ne dair», *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı XXXII (Mart

1979), Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı, s. 563-586; aynı yazar, «Millî tarih ve kültür araştırmaları kaynaklarından biri olarak arşivlerimiz ve önemi», *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, I/3 (İstanbul, Aralık 1979), s. 87-97; Prof. M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2608, İstanbul 1979, XII+139 s.

Son söz olarak, İsmet Binark titiz bir çalışma sonucu, Türk arşivciliğine büyük ve değerli bir kaynak eser sunmuştur. Eser, arşivcilerin, tarihçilerin ve ilgili diğer araştırmacıların daima el altında bulunduracakları ve istifade edecekleri bir mahiyettedir. Bibliyografyayı hazırlayanı başarısından dolayı tebrik eder, yaptığı büyük hizmet sebebiyle, bir arşivci olarak takdir ve şükran duygularımı bilhassa belirtmek isterim.

Atilla Çetin

İ. Metin KUNT, *Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri Diyarbekir, 1670-71*, İstanbul 1981, VIII+128 s.

Boğaziçi Üniversitesi Temel Bilimler Fakültesi Beşeri Bilimler Bölümünün ilmi çalışmalarından birini ve adı geçen üniversitenin 162 numaralı yayını teşkil eden *Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri Diyarbekir, 1670-71* adlı kitap, İstanbul Başbakanlık Arşivinde Maliyeden Müdevver tasnifinde bulunan 6786 numaralı ve 27 sayfalık bir muhasebe defterinin incelenmesi, metnin aynen

neşri ve tıpkı basımından ibarettir. Eserin sahibi Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. İ. Metin Kunt, arşiv belgelerine dayalı XVII. yüzyıl Osmanlı tarihi araştırmaları ile tanınmaktadır.

Kunt, kitabını, en verimli çağındaki ölümü Türk ilim âlemi için büyük bir kayıp olan Prof. Dr. Cengiz Orhonlu'nun (1927-1976) azız hatırasına ithaf etmiş ve incelemesini altı bölüm halinde Türkçe (s. 1-28) ve İngilizce (s. 29-60) olarak kaleme almıştır. «Giriş» bölümünde (Türkçe s. 1-2; İngilizce, s. 29-

30)», Diyarbekir valisi vezir Sühtar (Koca, Hacı, Öküz) Ömer Paşa'nın H. 16 Recep 1081-29 Cemâziyelâhır 1082/M. 29 Kasım 1670-2 Kasım 1671 tarihli, 332 kalem geliri ve 549 kalem giderinin kronolojik bir sıra ile ayrıntılı bir şekilde tek tek işlendiği muhasebe defterinin ehemmiyeti, inceleniş ve yayınlanış sebepleri ile yayında esas alınan ve dikkat edilen hususlar üzerinde durulmuştur. Defterdeki bilgilerin, devrin siyasi, iktisadi ve içtimai konularına ışık tutacağı da belirtilmiştir.

«Vezir Ömer Paşa» başlıklı ikinci bölümde (T., s. 2-4, İ., s. 30-33), paşanın (öl. 5 Ekim 1690) hayatı ve Diyarbekir valiliğindeki (Ocak 1669-3 Kasım 1671) faaliyetleri anlatılmıştır.

«MAD 6786 Sayılı Muhasebe Defteri» incelemenin üçüncü bölümüdür (T., s. 5-17; İ., s. 33-48). Burada sözkonusu defterin muhtevası, muhasebe metodu, hazırlanış biçimi ve düzeni ele alınmıştır. Bilhassa biri aylık toplamlara diğeri gelir cinsine göre hazırlanan iki Toplam Gelir, gider cinslerine göre tertiplenen bir Toplam Gider ve bir de ana gelir ve gider bölümlerini gösteren tablolar ile hem incelemenin hem de metnin anlaşılmasında büyük ölçüde kolaylık sağlanmıştır.

«Ömer Paşa'nın Siyasal Durumu» başlığını taşıyan dördüncü bölümde (T., s. 18-21., s. 49-53), gelir-gider grupları içindeki nisbetlerden hareketle paşanın Bâb-ı âlî ile olan münasebetleri ve eyalet dahilindeki yetkileri üzerinde durulmuştur. Ömer Paşa'ya ait harcamaların %44.6'sını Bâb-ı âlî ile ilgili gider teşkil

etmektedir ki, bu durum onun hükümet merkezine kuvvetle bağlılığının bir işareti. Buna karşılık aynı paşanın gelirlerinin %36,3'ünü devlet görevlilerinin tayinlerinden sağlaması ise onun önceki yüzyıl valilerine nazaran eyalet içi tayinlerde daha etkili ve yetkili olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

«Kapı Halkı»nın ele alındığı beşinci bölümde (T., s. 22-26; İ., s. 54-58) Ulûfe giderleri ile paşanın azlı üzerine yola çıkma bahşışı (tarahhul) kayıtlarından Ömer Paşa'nın kapsının nizamı ve devamlı kapı halkı sayısının 350 civarında olduğu tesbit edilmiştir. Geçici kapı halkıyla ilgili olarak divane, sekban ve bölükbaşılar üzerinde durulmuş ve sonuçlara ulûfe ödenmesine ait bir de tablo eklenmiştir.

Altıncı bölüm olan «Sonuçta» (T., s. 26-28; İ., s. 58-60), XVII. yüzyıldaki bir valinin durumunun önceki yüzyılların beylerbeylerinden daha kuvvetli, merkeze ve temsilcilerine karşı son derece itaatli olduğunu ileri süren Kunt, neticeyi «Onaltıncı yüzyılda Osmanlı sultanı imparatorluğunun her köşesindeki büyük-küçük görevlileri doğrudan doğruya tayin edip herbiri ile ilişkileri ayrı ayrı sürdürmekteydi. Diyarbekir beylerbeyi Ömer Paşa örneğinden anlaşılacağına göre onyedinci yüzyılda ise sultan artık sadece eyaletin idaresinde neredeyse tamamen serbest olan beylerbeyini muhatap kabul ediyor. Paşa İstanbul'a câizesini gönderdikçe, sultanın gözü-kulağı kapıcıbaşları hoş tuttukça, kapı kethüdası yoluyla İstanbul'da sözünü duyurdukça eyaleti içinde istediği dengeyi kurarak, istediği ile işbirliği yaparak görevini sürdürüyordu. Yetkileri arttırmış Osmanlı beylerbeylerinin yerli âyânla işbirliği, onsekizinci yüzyılda taşradaki siyasal dengenin giderek değişmesine, âyânın kuvvetlenmesine yol açacaktır» cümleleri ile özetlemektedir.

1 Bundan sonra Türkçe T. ve İngilizce İ. harfleri ile gösterilecektir.

2 Bu tarihler eserde yanlışlıkla 16 Recep 1081-30 Cemâziyelâhır/30 Kasım 1670-2 Kasım 1671 olarak yazılmıştır (s. 1, 29).

Kunt'un kitabı, tahlil bölümlerinden sonra sözkonusu muhasebe defterinin metni (s. 63-102) ile tipki basımını (s. 105-28) ihtiva etmektedir.

Kunt, bu eseriyle, daha önce *Sancaktan Eyalete* (İstanbul 1978) adlı kitabında ileri sürdüğü tezini teyid etmektedir. Yani XVII. yüzyılda idarede ağırlık sancaktan eyalete geçmiş ve beylerbeyileri önceki yüzyıla göre iktisadî ve siyasî yönden daha güçlü olmuşlardır. Yazar ayrıca âyanların beylerbeyi vb. tarafından mahallî işlerde kullanılmalarının hız ve yoğunluk kazanması sonucu, onların taşradaki nüfuzlarının arttığı görüşünü de doğrulamaktadır.

Kunt, hicri tarihleri milâdiye çevirirken ve metni yeni harflerle yayınlarken, dalgınlıkla esasa tesir etmeyen ba-

zı önemsiz hatalar yapmıştır³. Bir de eserde bibliyografya ve indeks gibi noksanlıklar göze çarpmaktadır. Ancak bu gibi küçük yanlıma ve eksiklere rağmen eser, araştırmaların yeterli seviyeye ulaşmaması dolayısıyla Osmanlı Tarihinin âdeta karanlıkta kalmış bir dönemi olan XVII. yüzyıla ışık tutan değerli bir inceleme ve belge negri olarak önem taşımaktadır. Sayın Kunt'u bu başarılı çalışmasından dolayı kutlamak zevkli bir vazifedir.

Özcan Mert

3 Tarih çevirmedeki bir hata için bk. not 2. Metin neşrinde bir misâl 76. sayfanın 307 numaralı kalemindeki «Çermik kazasının» kaydı «kaza-i mezburun» şeklinde olmalıdır.

Devrin yazarlarının kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, Hazırlayanlar : Mehmet Kaplan - İnci Enginün - Birol Emil - Necat Birinci - Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları : 379, Atatürk Dizisi: 3, I/1-2 (İstanbul 1981), XXIV + 1180 sayfa.

Türk Milleti, Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yıl dönümü olan «Atatürk Yılı» gibi mes'ud bir dönemi, kendisine yarayış şeklide kutlama faaliyetleri içinde bulunmaktadır. Türk Devleti'nin bütün müesseseleri, bir program dâhilinde ve çeşitli dallarda, kendilerine düşen görevi seve seve yapmaya çalışmaktadır. Bu bakımdan başta Türk Üniversiteleri ve bunlara bağlı Fakülteler ile Enstitüler olmak üzere, muhtelif kuruluş ve mües-

seseler, 1981 yılı içinde, Atatürk'ün doğum yılı münâsebetiyle, konferanslar, tartışmalı konferanslar, kongreler tertip etmekte, kitap ve resim sergileri açmakta, nihâyet Atatürk'ün hâtırısına ithafî eserler yayınlanmaktadır. Bunlar arasında, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti ile alakalı çok kıymetli araştırmalar ve incelemeler olduğu gibi, büyük bir çalışma mahsülü antolojiler dahi vardır.

İşte bu nevi antolojilerden birisi de, T.C. Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkmış bulunmaktadır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Millî Mücadele hakkında, o devrin gazete ve mecmualarında yayınlanan makaleleri, edebî yazıları, hikâyeleri, şi'irleri, röportajları ve hitâbeleri içine alan bu antoloji, İstanbul

Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Doç. Dr. İnci Enginün, Doç. Dr. Birol Emil ile asistanlarından Dr. Necat Birinci ve Abdullah Uçman tarafından hazırlanmıştır.

Eserin önsözünden anlaşılacağına göre, 1981 Atatürk Yılı dolayısıyla, ne gibi çalışmaların yapılacağına dair, T.C. Kültür Bakanlığı'ndan gelen bir yazının İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na, Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü'ne bildirilmesi üzerine, Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü, yapacağı çalışmalar arasında Atatürk ve devri ile ilgili yazıları bir araya toplayan üç ciltlik bir antoloji hazırlayacağını bildirmiştir. Yine önsözden anlaşılacağına göre, I. cildi «Devrin yazarlarının kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal»; II. cildi «Atatürk devri fikir hayatı» ve III. cildi de «Atatürk devri Türk edebiyatı» adlarını taşıyacak olan ve böylece üç cilt hâlinde yayınlanması tasarlanan antolojinin, «Devrin yazarlarının kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal» adlı I. cildi, 2 kitap hâlinde Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkmıştır.

Yayınlanmış olan bu antolojinin I. cildinin 1. kitabında, Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal Paşa ile alakalı 149; 2. kitabında da 122 makale, edebî yazı, hikâye, şiir, röportaj ve hitâbe bulunmaktadır. Antolojinin I. cildinin 1. kitabı, Mustafa Kemal'in basın yolu ile Türk okuyucusuna ilk defa tanıtıldığı bir mülâkatla başlamaktadır. *Yeni Mecmua* (c. III, 1918, s. 130-143)'nın yayınladığı Çanakkale nüshasında intişâr eden bu yazı, Ruşen Eşref'in, Mustafa Kemal ile Çanakkale savaşlarına dair uzun bir mülâkatını ihtiva etmektedir. 1. kitabın en son yazısını ise, yine Ruşen Eşref'in

Hâkimiyet-i Milliye (nr. 253, 3 Ağustos 1337/1921) gazetesinde «Kuvve-i mânevîyemiz» başlığı altındaki yazısı teşkil etmektedir. I. cildin 2. kitabı, Hamdullah Suphi'nin *Dağ yolu* (Ankara 1928, s. 231-234) adlı eserinde mevcut, «Başkomandanlık kanunu» başlığı altındaki yazısı ile başlamakta ve yine Hamdullah Suphi'nin *Türk Yurdu* (c. I, nr. 1, Teşrin-i evvel 1340/1924, s. 72-75) mecmuasında, 30 Ağustos Meydan muhârebelerinin yıl dönümü münâsebetiyle, Dumlupınar muhârebe meydanında yapılan merâsimde, Türk Ocakları nâmına söylediği, «Dumlupınar'daki Nutku» başlığı altında yayınlanan yazısı ile sona ermektedir.

Antolojide yer alan yazıların büyük bir kısmını, 1918-1924 tarihleri arasındaki gazete ve mecmualarda, Atatürk ve Millî Mücadele hakkında yayınlanan yazıların teşkil ettiği görülmektedir. Antolojiye alınan bu yazılar, İstiklâl Savaşı'nın safhalarına göre kronolojik bir sıraya konmuştur. I. cildin 1. kitabındaki yazılar, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından Sakarya'ya kadar olan devreyi içine almasına rağmen, olayların başlangıcını göstermek maksadıyla, kitabın başına Çanakkale savaşı ve zaferi, Sarıkamış hezîneti ve İzmir'in işgali ile ilgili yazılar da konmuştur. 2. kitapdaki yazılar ise, Sakarya'dan İzmir'in geri alınışına kadar geçen devredeki yazıları ihtiva etmektedir.

Antoloji'deki yazıların bir kısmının, Mustafa Kemal'in bizzat kendisinin veya yakın çevresindeki kimselerin görüşlerini aktiren *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde çıkan imzâsız makaleler teşkil etmektedir. O devirde Anadolu'da çıkan gazete ve mecmuaların, imkânsızlıklar sebebiyle çok azından istifâde edilebilmesine rağmen, İstanbul'da yayınlanan *Tasfir-i efsar*, *Vakit*, *Akşam*, *Tevhid-i efsar*, *İkdam*, *Servet-i Fünân*, *Cumhu-*

riyet, *Tanin* v.s. gibi gazete ve mecmualardan antolojiye bir hayli yazı alınmıştır.

Antolojide yer alan yazıların pek çoğunun, o devrin tanınmış yazarları tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Bunlar arasında Süleyman Nazif, Mehmed Akif, Halide Edib, Fâlih Rıfık, Ruşen Eşref, Yakup Kadri, Yahya Kemal, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya, Faruk Nâfiz ile Kemâlettin Kâmi gibi yazar ve şairler, ilk nazarda dikkatimizi çekenler arasındadır. Antolojideki makalelerde görüleceği üzere, bu gibi değerli yazarların güzel bir dil ile vücûda getirdikleri nesir ve şi'irler, târihi hâdiseler içinde doğan millî ruha destanî bir hava vermiştir.

Şimdiye kadar gerek Millî Mücadele, gerekse Atatürk hakkında pek çok şey yazılmasına rağmen, yayınlanan bu antoloji ile o devrin gazete ve dergile-

rinde bu husûsla alâkalı bir yığın yazının yer aldığını ve Millî Mücadele'de yaşanan günlerin uyandırdığı acı, sevinç, ümit, heyecan, düşünce ve hayalleri aksettiren canlı sayfaların bulunduğunu belirtmemiz icap etmektedir. Yine yayınlanan bu antoloji ile o devrin gazete ve dergilerinde yazı yazan yazarların, millî birliği zedelemek, bozmak isteyen iç ve dış düşmanların giriştiği propaganda faaliyetlerine karşı koymak için, heyecanları ile mantıklarını nasıl birleştirdiklerini de görmekteyiz. Bu bakımdan, o devrin gazete ve dergi yığınları içinde bulunan Millî Mücadele ve Atatürk ile ilgili yazıları bir araya getirerek yayıma hazırlayanları kutlar, geri kalan iki ciltlik antolojinin en kısa zamanda yayımlanmasını ümit ve temenni ederiz.

İlhan Şahin

konuda 1943 de yayınlanan makalesinde Kirman Selçukluları hakkında genel mahiyette bir bilgi vermekle iktifâ etmiştir.

Bundan sonraki çalışmalarda ise Kirman Selçukluları mevzuu, tarihçilerin araştırma sahalarıyla alakası nisbetinde ele alınmış, *İslâm Ansiklopedisi*'nin *Kavurd* maddesi dışındaki maddeleri ise yetersiz kalmıştır.

Eser, Giriş'ten sonra 7 ana bölümden teşekkül etmektedir.

Önsöz'de Kirman Selçuklularıyla ilgili kaynaklar ve tedkiklerle, ele alınan konular hakkında, umûmî bilgiler veren yazar, Giriş bölümünde (s. 1-10) Kirman'ın Coğrafi durumu, Kirman halkının Ortaçağ'daki ve bugünkü etnik yapısı (s. 1-3) ve nihayet Selçuklular'dan önce Kirman bölgesi tarihini ele almaktadır.

I. Bölümde Kirman Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve devletin bânisi Kavurd hakkında bilgi verilmekte (s. 11-26) ve Selçuklular'ın Kirman bölgesine ilk akınları (s. 17-18), Kavurd'un Kirman'a gelişi (s. 18-22) ve Kavurd'un Kufs kavmi (Kirman'ın yerli halkı) üzerine yaptığı seferden (s. 22-26) bahsedilmektedir.

II. Bölümde ise Kirman Selçuklu Devleti'nin gelişme devri ele alınmakta (s. 27-119) ve başlıca şu konulara yer verilmektedir: Umman'ın zaptı ve ilk deniz-aşırı sefer (s. 27-30), Kavurd'un Fars'ı zabtı ve Fazlıye ile mücadelesi (s. 32-34), Tuğrul Bey'in ölümü ve Kavurd'un davranışı (s. 34-35), Alp Arslan'ın saltanatı sırasında Kavurd ile olan mücadelesi (s. 37-44), Alp Arslan'ın ölü-

3 M.A. Köymen, *Kirman Selçukluları Tarihi, Dül ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Ankara 1943, s. 127-134.

münden sonra Büyük Selçuklu tahtında hak iddia eden Kavurd'un Melikşah ile yaptığı taht kavgaları (s. 45-46), Melik Kavurd'un ölümü ve şahsiyeti (s. 57-66), Kavurd'un bağımsızlığı meselesi (s. 66-68) ve Kavurd'un halefleri, Kirmanşah b. Kavurd (s. 68-69), Hüseyin b. Kavurd (s. 69), Sultansah b. Kavurd (s. 84-90), Arslansah b. Kirmanşah (s. 90-104), Muhammed b. Arslansah (s. 104-112), Tuğrulşah b. Muhammed (s. 112-119).

III. Bölüm Fetret Devri'ni ihtivâ etmekte olup (s. 120-184), şu başlıklara yer verilmektedir: Behramşah b. Tuğrulşah'ın ilk saltanatı (s. 120-127), II. Arslanşah'ın ilk meliklik devresi (s. 128-131), Behramşah'ın ikinci meliklik devresi (s. 131-137), Behramşah ile II. Arslanşah arasında anlaşma, ortak hükümdarlık devresi (s. 137-151), Melik Behramşah'ın 3. kez ve tek başına Kirman'a hakim olması (s. 151-155), Muhammed Şah b. Behramşah (156-159), II. Arslanşah'ın 3. kez melik olması (159-174), Melik II. Turanşah (s. 175-184).

Kirman Selçuklu Devleti'nin çöktüğü IV. bölümü meydana getirmektedir (s. 185-228).

V. Bölümde Kirman Selçuklularının teşkilâtına yer verilmekte (s. 229-299) ve başlıca şu konular işlenmektedir:

A— Devlet Teşkilâtı (s. 229-250). 1- Hakimiyet telâkkisi, Devletin mahiyeti, yapısı ve saltanat veraseti. 2- Toprak ve halk, 3- Hakimiyet alametleri ve unvanlar.

B— Saray Teşkilâtı (s. 250-276). Bu ana başlık altında melik, atabeg ve diğer devlet erkânı hakkında bilgi verilmekte ve atabeglerin Kirman Selçuklularında daha değişik bir görev yaptıkları ifade edilmektedir. Bu arada atabeglere bağlı olarak hizmet veren kethüdâ, müşir ve nâib gibi memurlardan

Prof. Dr. Erdoğan Mercül, *Kirman Selçukluları*, Kültür Bakanlığı yayınları: 396; Araştırma ve İnceleme Eserleri Serisi : 8, İstanbul 1980, VIII+414 s., Fiyatı : 175 TL.

Yurdumuzda merhum Fuat Köprülü ve M. Halil Yınanç tarafından başlatılan Selçuklu tarihi araştırmaları günümüze kadar sevindirici ve ümit verici bir gelişme göstermiştir. Ancak şunu

1 Bu konuda geniş bilgi için bk. İbrahim Kafesoğlu, *Türkiye'de Selçuklu Tarihiçiliği*, Edebiyat Fakültesi, *Cumhuriyet'in 50. Yılına Armağan*, İstanbul 1973, s. 83-92.

da hemen belirtmeliyiz ki, Selçuklu tarihi tedkikleri arasında Kirman Selçukluları ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda aynı ölçüde bir gelişmeye şahid olmamıyoruz.

Kirman Selçukluları hakkındaki ilk tedkik, Muhammed b. İbrahim'in *Selçukiyân ve Gus der Kirman* adlı eserine istinaden M.T. Houstma tarafından yapılmıştır.

Prof. Dr. M.A. Köymen'in Kirman Selçukluları konu alan doktora tezi ise bugüne kadar nesredilmemiştir. O, bu

2 M.T. Houstma, *Zur Geschichte der Selgugen von Kerman ZDMG. Vol. XXXIX, 1885.*

ve vazifelerinden de bahsedilmektedir (s. 250-258). Ayrıca saray-ı emâret, saray-ı melik, bargâh ve dergâh, Devlet-hâne de denilen Saray teşkilâtı ve saray görevlileri hakkında oldukça geniş malûmat sunulmaktadır (s. 258-268). Bu arada saray âdet ve törenlerinden cülûs âdeti ve bahşışinden, veliahd tayininden, elçi teatisinden, hediyeler ve fetihname-lerden (s. 268-273) saray hayatından, selâmlık ve harem, yaylak ve kıslakdan (s. 273-275) da bahs edilmektedir.

C— Hükûmet Teşkilâtı: Burada merkez ve eyalet teşkilâtı hakkında bilgi verilmekte, merkez teşkilâtını oluşturan Divân-ı a'lâ (Divân-ı padişah ve Divân-ı melik) ve buna bağlı olarak kurulan Divân-ı inşâ, Divân-ı istifây-ı memâlik, Divân-ı igrâf-ı memâlik ve Divân-ı arz ayrı ayrı ele alınmaktadır. Ayrıca büyük divâna bağlı olmayan hizmet gören Divân-ı berid, Divân-ı mütâlebe ve Divân-ı udvan'dan bahsedilmektedir (s. 276-283). Daha sonra eyalet teşkilâtında görev alan vâli, reis, âmil, şahne ve kutvâlin vazifeleri anlatılmaktadır (s. 283-288).

D— Askerî Teşkilât: Bu başlık altında orduyu teşkil eden unsurlar (boy birlikleri, gulâmlar, Deyimler ve Tazikler, yardımcı kuvvetler) orduda mevcut olan sınıf, rütbe ve dereceler ile savaş nizamı, ordunun sayısı, kullanılan hafif ve ağır silâhlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir (s. 288-299).

E— İlimiye Teşkilâtı: Bu bölümde Kirman Selçuklularının dinî durumu ele alınmakta ve ehl-i sünnet mezhebine mensub oldukları belirtilmekte, birara batınlık cereyanının yayıldığı, fakat İran-Şah'ın 1101'de batınlıkla suçlanarak idâma mahkûm edilmesinden sonra bu yayılışın önlendiği ifade edilmektedir (s. 299-300). Bu arada İlimiye teşkilâtı mensuplarından, müderris, müftî, fakih

ve Şeyhül-İslâm ile İmâm ve hatipler hakkında bilgi verilmekte, Kirman Selçuklu meliklerinin dine ve ilme hizmet için pek çok medrese yaptırdığı belirtilmektedir (s. 299-304).

F— Adâlet Teşkilâtı: Burada, Kirman Selçuklularında da, Büyük Selçuklularında olduğu gibi şer'î ve örfî olmak üzere iki yargı sisteminin mevcudiyetinden söz edilmekte, kadî'l-kudât ve kadîlar ile Dad-begi (emir-i dad)'nden bahsedilmektedir. (s. 305-310).

VI. Bölümde İktisadî durum hakkında bilgi verilmekte ve Kirman'ın Kirman Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan önceki ve sonraki ekonomik durumu ele alınarak şöyle denilmektedir: «Kirman h. 4/m. 10. y. yûda geni bir çöküş içindeydi ve gelirleri oldukça azalmıştı. 11. yüzyılın ilk yarısında da muhtemelen bu durumun değişmediği anlaşılıyor» (s. 311). Bûveyhi idâresinde de durumun bundan farklı olmadığını ve ancak Selçuklu hâkimiyeti teessüs edince refah seviyesinin giderek yükseldiğini ifade eden müellif, bu durumun taht mücadeleleri başlayınca ve nihayet Oğuz istilasına kadar devam ettiğini belirtiyor (s. 312).

Müellif daha sonra Selçuklular devrinde yaşamış olan tarihçi ve coğrafyacıların Kirman'ın ziraat, ticaret ve İmar hayatı hakkında verdikleri malûmatı nakletmektedir (s. 312-315).

Kirman Selçuklularında devlet hazinesinden de bahseden yazar, maaşlarla örfî ve şer'î vergiler hakkında mufassal malûmat vermektedir (s. 325-333).

VII. ve son bölümde kültür ve İmar faaliyetlerini ele alan yazar, Selçuklu meliklerinin teşvik ve himayeleri sayesinde halkın eğitim ve öğretim müesseselerine rağbetinin arttığını bildirmekte ve Selçuklu melikleri ve devlet erkânının himayelerine mazhar olan müellif ve şâirlerden bahsetmektedir (s. 339-351).

Daha sonra İmar faaliyetlerine temas edilerek Kirman Selçukluları devletinin kurucusu melik Kavurd ve diğerlerinin, atabeglerin ve sair devlet ricâlinin bu bâbdaki çalışmaları oldukça mufassal olarak anlatılıyor. Kirman Selçukluları devrinde inşâ edilen derbend, han, hamam, kervansaray, minâre, mes-cid, câmi', saray, köşk, hankâh, bimaristan, ribat, türbe, medrese, kütüphâne ve çarşılar söz edilerek bu sanat eserlerinin Kirman ekolü teşkil edecek kadar mükemmeliyet arzettiği belirtilmektedir (s. 352-367).

Eserin sonsözünde ise şu satırlara yer verilmektedir: Kirman Selçuklu Devleti kuruluşunu takiben bir genişleme siyaseti takip etmiş, ancak Büyük Selçuklularla başa çıkamayacaklarını anlayınca İran'ın güneydoğu ucunda kendi kabuklarına çekilerek bir çıkar çatışmasına sebebiyet vermeden yaşamışlardır. Takib ettikleri İktisadî politikayla da ülkelerine refah getirmişler, minârîye kendi damgalarını vurmuşlar,

öğretim ve ilmin teşvikçisi olmuşlardır. Taht kavgaları ve nihayet Oğuz istilasının yıkılışında en büyük iki âmil olmuştur (s. 369-370).

Eserde daha sonra Kirman Selçuklu meliklerinin ve vezirlerinin bir listesi (s. 372-374) ve Kirman Selçuklularının soy kütüğüne yer verilmektedir (s. 375).

Bibliyografya ve kısaltmalardan sonra Kirman ve Fars eyaletlerini gösteren faydalı bir harita eklenmiştir (s. 389).

Eserin Index'i üç bölüme ayrılmış: şahıs isimleri, yer isimleri, devlet ve topluluk isimlerine yer verilmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, arapça ve farsça kaynaklara istinaden hazırlanmış olan Kirman Selçukluları adlı emek mahsulü bu değerli araştırmayla, Selçuklu devri Türk tarihinin bir bölümü daha mufassal olarak ele alınmış ve bu alandaki büyük bir boşluk doldurulmuştur.

Abdükerim Özaydın

Hugh Kennedy, *The Early Abbasid Caliphate*, Londra 1981; 238 sayfa, 4 harita ve 2 şecere cetveli.

Avrupa'da geçen asrın ortalarından itibaren büyük bir hızla gelişen İslâm tarihi araştırmaları çoğunlukla Hz. Muhammed, Hülefâ-i Raşidîn ve Emevîler devri üzerinde yoğunlaşmakta idi. Ayrıca sayıları az olmakla beraber umumî İslâm tarihini konu alan eserlere de rastlamak mümkündür. Abbasî devri üzerindeki araştırmaların sayısı oldukça azdı. Son yıllarda yıllardan beri âdetâ ihmale uğramış bu sahada da eserler negredilmeğe başladı. Dominique

Sourdel'in *Le Viatat Abbasid* (Dimaçk 1959-60), M.A. Shaban'ın *The Abbasid Revolution* (Cambridge 1970), *Islamic History 750-1055* (Cambridge 1976), F. Omar'ın *The Abbasid Caliphate* (Bagdad 1969) v.s. gibi eserler bu cümledendir. Abbasî tarihini konu alan eserlerden birisi de Hugh Kennedy'nin *Early Abbasid Caliphate* (Abbasî hilâfetinin ilk devri) adlı eseridir. Abbasî ihtilâlinin Halife el-Me'mun devrinin sonuna kadar (833) olan devreyi içine alan araştırma 12 başlık altında işlenmektedir:

Giriş (15-17); yazar, Abbasî tarihi-

nın ilk 83 yıllık dönemini ele alış sebeplerini izah ederken siyasi bakımdan Türkistan'dan Tunus'a kadar uzanan geniş sahada Abbasîler'in hüküm sürdüğünü ve imparatorluk sınırlarına dahil olan ülkelerin müteakip yüzyıllarda İslâm dünyasında büyük tesir icra ettiğini belirttikten sonra edebiyat, hukuk, felsefe, tıp konularında da ilk büyük araştırmaların, yani İslâm'da ilim ve fikir hayatında önemli gelişmelerin yine bu devirde kaydedildiğini haklı olarak ileri sürmektedir.

1— Coğrafi zemin (18-35); Abbasî hilafetinin hüküm olduğu ülkelerin sınırları, bu sınırlar içinde yer alan bölgelerin iklim, bitki örtüsü, ziraat, elde edilen mahsuller, ülke dahilindeki ticaret yolları ve merkezleri ana hatlarıyla ele alınmaktadır. Ayrıca imparatorluk dahilindeki önemli şehirlerin idari bakımdan durumları, Abbasî hânedanının iktidara gelmesinde ve daha sonra bu şehirlerin oynadıkları roller, şehirlerin siyasi, iktisadi ve sosyal durumları ile bu şehirlerde patlak veren isyanlar kısaca belirtilmekte ve son olarak Berid teşkilatı üzerinde durulmaktadır.

2— Abbasî ihtilalinin menşeleri (35-46); İslâm tarihinin önemli dönüm noktalarından birisi olan Abbasî ihtilalinin bir hükümet darbesi veya saray entrikalarının bir neticesi olmadığını belirtir yazar, ihtilalle birlikte cemiyette siyasi, sosyal ve iktisadi bakımlardan köklü değişikliklerin meydana geldiğini ileri sürerek bu değişiklikleri ihtilalin sebeplerinde aramaktadır. Bu çıkış noktasından hareketle ihtilalin sebeplerini sıralamakta ve buna bağlı olarak Abbasî propagandasının başlaması, gelişmesi ve ihtilalin başarılı bir şekilde neticelendirilmesi izah edilmektedir.

3— Saffah: Devletin temellerinin atılması (46-56); Ebu'l-Abbas el-Saf-

fah'ın 14 Rebl' I 132/31 Ekim 749 tarihinde halife ilan edilmesiyle başlayan bu faslında son Emevî halifesi II. Mervan ile Abdullah b. Ali arasında Zab suyu kenarında meydana gelen savaş, Mervan'ın mağlubiyetinden ölümüne kadar devam eden serüvenleri, Suriye'nin Abbasî kuvvetleri tarafından zaptı ve Abbasî âilesinin diğer mensuplarının faaliyetleri yer almaktadır.

4— Mansur: Karışıklık yılları (57-72); Abbasî devletinin gerçek kurucusu olan Mansur'un hilafete geçmeden önceki hayatı kısaca verildikten sonra amcası Abdullah b. Ali'nin isyanının bastırılması, Ebû Müslim'in katli ve Ali evladından Muhammed b. Abdullah ile kardeşi İbrahim'in isyanlarının bastırılması üzerinde durulmaktadır.

5— Mansur: İktidarın sağlamlaştırılması (73-95); Halife Mansur devri ile ilgili olan bu faslında daha ziyade devletin iç yapısı üzerinde durulmuştur. Abbasî âilesine mensup kimselerin Mansur zamanında çeşitli vazifelerde istihdam edildiği ve bunların faaliyetleri söz konusu edilmektedir. Ordunun yapısı, maaşı, devlet içindeki yeri, ordu kumandanlığına yükselmiş başlıca kumandanlar hakkında bilgi verildikten sonra Bağdad'ın inşa edilerek hilafet merkezinin buraya nakli ve Abbasî devrinde kurulan diğer şehirler anlatılmaktadır.

6— Mehdi ve Hâdi devirleri (96-114); Mehdi'nin çocukluğu, gençliği, halife olması, zamanında patlak veren isyanlar ve bunların bastırılması, Bizans'a karşı yapılan seferler ve son İstanbul muhasarası, Mevâlî'nin kuvvetlenmesi, vezir, vali ve hâcib gibi memuriyetlerin durumu, Hâdi'nin halife oluşu, babasının takip ettiği siyasete karşı bir siyaset takip ettiği ve Hâdi ile Harun arasındaki rekabet ve Hâdi'nin güphele bir şekilde ölümü bu faslı meydana getirmektedir.

7— Harun el-Reşid (115-134); Harun el-Reşid devrinin Abbasî tarihinde ki ehemmiyeti üzerinde görüşlerini belirten yazar, onun devrine mührünü basmış olan Bermekî âilesi üzerinde genişçe durmaktadır; hâttâ Harun el-Reşid devrinin Bermekîler'in devlet içindeki vaziyetlerine göre üç bölüm halinde değerlendirilmektedir. Daha sonra Bermekîler'in bertaraf edilmesi sebepleri, oğulları: Emlin-Me'mûn arasında daha sonra çıkacak iktidar mücadelesinin menşeleri, Hazarlar ve Bizans imparatorluğu ile olan münasebetler, Avâsım eyaletinin kuruluşu ve nihayet Harun Reşid'in şahsiyeti anlatılmaktadır.

8-9— I. ve II. büyük iç savaş (135-150, 151-163); Harun el-Reşid'in ölümünden sonra Emlin ile Me'mûn arasındaki iktidar mücadelesi ve Emlin'in katli I. büyük iç savaş olarak incelenmektedir. Me'mûn'un halife olması, onun Merv'de oturması ve bazı icraatı sebebiyle Bağdad'da İbrahim b. Mehdî'nin halife ilan edilmesi üzerine Me'mûn'un 918 yılında Bağdad'a dönmesine kadar cereyan eden hadiseler ise II. büyük iç savaş başlığı altında verilmektedir.

10— İntikal devri (164-197); Abbasî halifelerinin en büyüklerinden birisi olan Me'mûn'un Bağdad'a dönmelerinden sonra ülkenin çeşitli yerlerinde çıkan isyanlar ve bastırılması, Bâbek ve Hürremiye hareketinin zuhuru ve gelişmesi, Tahiriîler hânedanının ortaya çıkışı, Bizans ile olan savaşlar ve Me'mûn dev-

rinde yapılan tercüme faaliyetleri bu faslında anlatılmaktadır.

11— Eyaletlerde iktidarların kurulmasına örnekler (176-197); Abbasîler'in iktidara gelmesinden sonra imparatorluktan kopmalar başladı, Siyasi ve dinî sebeplerle başlayan bu kopmalar Harun el-Reşid devrinde ilâbâren ismen devlete bağlı olmakla beraber tamamen müstakil hareket eden devletlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Yazar bu gelişmeyi Horasan ve İfrikiyye eyaletlerini ele alarak incelemektedir.

12— İlk Abbasî halifeleri devrinde Alevî isyanları (198-213); Emevîler zamanında olduğu gibi Abbasîler devrinde de devleti en fazla meğgul eden unsurların başında Alevîler gelmektedir. Yazar bu son bölümde, incelediği devrede Alevîler'in isyanlarını ayrı bir başlık altında ana hatlarıyla vermektedir. Eserin sonunda konu ile ilgili kaynaklar (214-221) ve araştırmalar (222-223), hakkındaki kısa bilgi verilmektedir. Bibliyografya (224-230) ve Dizin (231-238) eseri tamamlanmaktadır. Ayrıca eserin başında bazı arapça tabirlerin izahı, 2 şecere cetveli ve dört harita yer almaktadır (9-14).

Kısaca muhtevasını veremeye çalıştığımız eser konu ile ilgili başlıca kaynak ve araştırmalara dayanarak Abbasî tarihinin ilk 83 yıllık devresini ana hatları ile başarılı bir şekilde okuyucuya sunmaktadır. Abbasî tarihi ile ilgili çalışma yapanların faydalanabileceği bir eser olduğunu belirtmek isterim.

Hakkı Dursun Yıldız